

OCJENE I PRIKAZI

Elma Dizdar, *STILSKI POTENCIAL ATRIBUTA U ARAPSKOM JEZIKU*, Posebna izdanja XXXVIII, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2011, 114 str.

U okviru jedinstvenog, nesvakidašnjeg izdavačkog poduhvata Orijentalnog instituta u Sarajevu, istovremeno je objavljeno pet dragocjenih arabističkih studija. Značaj ovog projekta je utoliko veći ukoliko imamo u vidu činjenicu da naučna knjiga samo slučajno i vrlo rijetko nađe mjesta u zamršenim, profitu okrenutim računicama izdavačkih kuća, a i tada joj život obično udahnu sredstva nekog velikodušnog ljubitelja knjige ili poslenika kulture. U ovom slučaju finansijska potpora je stigla iz Fondacije Abdulaziza Sauda al-Babtina za promociju poetskog stvaralaštva iz Kuvajta. Projekt je naučnoj javnosti ponudio pet monografija koje pomjeraju granice dosadašnjih izučavanja u njima obrađenih arabističkih tema, a među njima se našla i vrijedna studija Elme Dizdar pod naslovom *Stilski potencijal atributa u arapskom jeziku*.

Ovo djelo dio je doktorske disertacije nastale kao rezultat višegodišnjeg autoričinog bavljenja različitim nivoima analize atributa i obiljem formi u kojima se ova istraživačima izrazito privlačna sintaksička kategorija javlja. Treba naglasiti da je, i pored

izvanrednih stilističkih studija posvećenih različitim fenomenima arapskog jezika, koje su objavili priznati autori u svijetu i kod nas, pri čemu izdvajamo nekoliko izuzetno značajnih studija o stilskom potencijalu pojedinih formi atributa Esada Durakovića, do sada izostala sveobuhvatna i iscrpna analiza stilskih potencijala atributa koji, po riječima autorice, “prelazi granice svoje prvobitne semantičke funkcije identifikacije i individualizacije referenta, ili joj se pak suprotstavlja i prkosi da bi, oneobičen, često jedinstven i neponovljiv, privukao pažnju na sebe vlastitom figurativnošću” (str. 10).

Kondenzovani sadržaj knjige prebogat informacijama i zanimljivim opservacijama razmješten je, pored *Uvoda* i *Umjesto zaključka*, u tri glavna poglavlja. U prvom poglavlju pod naslovom *Atribut kao sintaksička kategorija* autorica postavlja granice atributa kao sintaksičke kategorije izborivši se na svjež i inovativan način sa nedostatkom konzistentnosti u opisu atributa u trima lingvističkim tradicijama – anglosaksonskoj, bosnističkoj/kroatističkoj/srbističkoj i arabističkoj. Dizdar markira potpuno otvorena ili pak sporna pitanja kao što su pitanje obaveznosti, odnosno fakultativnosti atributa kao člana imeničke fraze, pitanje njegovog sintaksičkog i semantičkog odnosa s upravnom imenicom i pitanje njegove distribucije unutar imeničke fraze.

Na sva ova pitanja autorica nudi originalne odgovore i rješenja uspostavljajući jasne distinkcije između kategorije atribucije, odnosno modifikacije, i kategorija komplementacije i determinacije u arapskoj imeničkoj frazi. Kako bi takva rješenja bila moguća, metodično i sistematično se opisuju sve važnije sintaksičke i semantičke razlike po kojima se jasno diferenciraju ove tri kategorije.

Prvo poglavlje koje je srazmjerno kratko (13-18), samo je sjajni sintaksičko-semantički preludij za centralni, najvažniji i istovremeno najobimniji dio knjige koji nosi naslov *Interna stilogenost* (19-80). Ovo poglavlje strukturno je najkompleksnije i sastoji se od više potpoglavlja od kojih su neka dalje podijeljena na odlomke. Potpoglavlja su posvećena stilskim figurama koje se formalno realiziraju u samoj atributskoj konstrukciji ili su s njom čvrsto povezane, poput metonimije, sinegdohe, sinegdoške antonomazije, epiteta, perifraze i antonomazije. Temeljito su obrađene i opisane i stilske figure koje u atributu ili atributskoj konstrukciji nalaze jednu ili više svojih realizacija kakve su, recimo, metafora, personifikacija, oksimoron i simile. Pri studioznoj analizi nisu zanemarene niti one figure koje imaju labaviju ili oslabljenu vezu s atributom kakva se ostvaruje u gradaciji, ironiji, kumulaciji i litoti. Izuzetno vrijedan doprinos studiji stilogenosti atributa i figurativnosti atributske konstrukcije dali su opisi mehanizama paregmenona i poliptotona, prepoznavanje "novih" figura čijom se realizacijom postiže nemjerljivo jačanje intenziteta značenja, te analiza perifrastičkog mehanizma *kunye*, specifičnog za arapski jezik.

Da slika stilskih potencijala atributa nije nimalo jednostavna svjedoče i oni zamagljeni prostori u kojima je figurativni postupak iznevjeren na nekom lingvostilističkom nivou. Autorica izvanredno zapaža i razmatra takva iznevjeravanja na fonetsko-fonološkom, semantičkom, sintaksičkom i leksičkom planu, koja su katkada proistekla iz inherentnih svojstava sistema arapskog jezika. Njihov rezultat E. Dizdar naziva "neutralnom figurom" ili "ne-figurom". Tako nalazimo detaljno opisane "neutralni" paregmenon i poliptoton, "neutralnu" inverziju, sinegdohu kao "ne-figuru", "tvorbenu metaforu" kao "neutralnu" perifrazu te "konvencionaliziranu" hiperbolu.

Poglavlje *Eksterna stilogenost* čitaocu otkriva do kojih razina se može razvijati stilogenost atributa. Autorica pokazuje kako atribut, iako ne učestvuje direktno u realizaciji neke figure, može uvjetovati njenu realizaciju ili pojačati njen stilski potencijal. Oštrim, znalčkim okom, uočeni su takvi doprinosi atributa u okvirima kumulacije, gradacije, paralelizma, antiteze, antimetabole i poređenju tipa simile.

Naročito valja istaći mukotrpan rad na korpusu koji nerijetko izostaje u naučnim radovima iz savremene lingvistike. Korpus iz kojeg se crpe primjeri besprijekorno je odabran i pripada različitim funkcionalnim stilovima, a u najvećoj mjeri književnoumjetničkom, novinskom i sakralnom stilu. Pri obradi stilskih potencijala atributa zahvaćeni su snažno isprepleteni različiti nivoi lingvističke i stilističke analize, ali se autorica ne zaustavlja na njima, već široko otvara nove vidike onda kada ulazi u drugačije prostore lingvističkih

teorija zasnivajući svoje zaključke na kognitivnoj lingvistici.

Ne smijemo zaboraviti napomenuti da je, u skladu sa svim savremenim pravilima koja se tiču naučnih izdanja, knjiga opremljena opsežnim, eksplikativnim fusnotama, sažetkom na bosanskom i engleskom jeziku, te obimnom literaturom, indeksom pojmova i imena.

Vjerujemo da će se svakom onom ko se bude družio sa ovom knjigom otkriti poseban svijet atributa. Jasno će vidjeti kako jedan sintaksički opcioni element postaje semantički neophodan ukoliko govornik želi ostvariti jasniju komunikaciju, a u onim slučajevima kada želi više od prenošenja precizne informacije, kada želi istinsku emocionalnu povezanost sa sagovornikom, posebnu pažnju ili samo igru, posegnut će za nemjerljivim potencijalom i neslućenom sposobnošću atributa da ostvari više, ekspresivnije značenje. Studija Elme Dizdar riznica je odgovora na mnoga ranije otvorena pitanja o atributu u arapskom jeziku, ali je istovremeno vrlo poticajna za, kako autorica sama kaže na kraju knjige, “putovanje ka daljem, ka manje poznatom, ka novom i neistraženom.”

Amra Mulović

Munir Mujić, TROPI I FIGURE U ARAPSKOJ STILISTICI, Posebna izdanja XXXVII, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2011, 236 str.

Orijentalna filologija u Bosni i Hercegovini obogaćena je još jednim izuzetno vrijednim djelom, preciznije

kazano, sintetskom studijom o arapskoj stilistici, pod naslovom *Tropi i figure u arapskoj stilistici* autora Munira Mujića. Iako se relativno malo pažnje posvećivalo naučnoj analizi arapske stilistike i stilistike unutar bošnjačke baštine na orijentalnim jezicima, valja istaknuti nekoliko značajnih pregalaca na polju orijentalne filologije. Nemjerljiv značaj u tom smislu predstavljaju djela Muhameda Behlilovića (*Arapska metrika: za VI. razred bos.-herceg. gimnazija*, Sarajevo 1915), Teufika Muftića (*Klasična arapska stilistika*, Sarajevo 1995) i Esada Durakovića (*Arapska stilistika u Bosni: Ahmed sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Sarajevo 2000. i *Stil kao argument: nad tekstem Kur'ana*, Sarajevo 2009). Ne treba zaboraviti kako je Duraković, između ostalog, svojim originalnim studijama o arapskoj stilistici, posebno stilu kur'anskog izraza, ukazao na nove horizonte naučnog promišljanja, što je prepoznato ne samo u Bosni i Hercegovini već i u arapskom svijetu, pa i šire, a o čemu govore brojna naučna priznanja te prijevodi njegovih djela na engleski i arapski jezik. Munir Mujić dosljedno nastavlja ovim putem, o čemu govori i njegovo prethodno djelo *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*, objavljeno u Sarajevu 2007. godine.

Knjiga *Tropi i figure u arapskoj stilistici* jeste kompleksna teorijska studija o arapskoj stilistici, odnosno tropima i figurama, koja ne pretpostavlja određeni tekstualni korpus već se prilikom korištenja građe i primjera oslanja na teorijska djela, kako klasična tako i savremena, koja tretiraju problematiku arapske

stilstike. Nadalje, o naučnoj zahtjevnosti i vrijednosti ove knjige govori i interdisciplinarni pristup ovoj nadasve širokoj temi. Spomenuta interdisciplinarnost rezultat je i ponovnog fokusiranja na trope i figure u oblasti lingvistike, odnosno semantike, sintakse i stilstike, čime je dokinuta dugotrajna "reduciranost" tropa i figura na retoričku literaturu. Kako bi što uspješnije elaborirao široku temu analize tropa i figura u arapskoj stilstici, Munir Mujić je izvršio temeljitu selekciju, odnosno pred čitatelja je iznio ono najvrjednije što je iz ove oblasti napisano. Pri tom, nastojao je uspostaviti ravnotežu između klasičnih i savremenih autora iz oblasti arapske stilstike dajući uvijek prvenstvo "izvornim glasovima", odnosno pristupima koji predstavljaju funkcionalnu sintezu dostignuća klasičnih i savremenih, i arapskih i nearapskih autora. Poseban problem Mujiću je predstavljao neusklađen ili, bolje kazano, siromašan teorijski diskurs savremene arapske literature o stilstici. Nadalje, i u ovoj oblasti Mujić se suočio sa "problemom naučne nomenklature" u arapskoj teorijskoj tradiciji o kojoj je detaljno i na više mjesta ranije pisao Esad Duraković.

Knjiga *Tropi i figure u arapskoj stilstici* podijeljena je na četiri poglavlja, od kojih su centralna i najopširnija poglavlja posvećena tropima (51-135) i poglavlje posvećeno znanosti o ukrasima – figurama (135-207). U uvodnom dijelu autor lucidno ukazuje na to da arapski autori implicitno poimaju realiziranje tropa kao odstupanje od norme, ali i na primjenu teorije o *al-waḍ'ū* kojom se želi kazati

kako metaforičko značenje odstupa u odnosu na "nulti stepen", odnosno neobilježenu upotrebu riječi. Govoreći o arapskoj tropologiji, veoma značajno je istaći kako Mujić zaključuje da je ona "tragajući za načinom da izbjegne supstitucijsko tumačenje mehanizama tropičnosti odustala od 'egzistencijalistički utemeljene' teorije o značenju koja podrazumijeva monolitnost forme i značenja riječi, prešla na teoriju o *značenju značenja*, odnosno teoriju koja je predstavljala neku vrstu indirektno signifikacije i veoma rano došla do teorije o označavanju (*al-dalāla*), koja je nudila mogućnost separacije znaka i označenog (*'infikāk al-dalīl min al-madlūl*), čime je stvorila preduvjete da se razvija na solidno utemeljenim teoretskim pretpostavkama koje su i danas aktuelne" (str. 24). Autor zapaža kako je ovakav pristup omogućio da arapska tropologija doživi svojevrsnu strukturalističku revoluciju, te je i danas izvorna teorija koja je sposobna za dalja razvijanja.

Pažnju svakako privlači i status poređenja kao temelja arapske stilstike na kojem počiva i sama metafora, a koje je, pak, predočeno kroz veliki broj podjela i potpodjela. Nadalje, Mujić detaljno analizira fenomen reduciranosti arapske tropologije na metaforu i metonimiju, predstavlja karakter metaforičkog procesa pozajmljivanja, ali i nudi analizu klasifikacija metafore i metonimije. Razlog zašto alegorija, perifraza, eufemizam, hiperbola i litota nisu uvrštene u trope, autor nalazi u činjenici da te figure nisu sposobne uklopiti se u sistemski karakter separacije znaka i označenog. Temeljni zaključak

Mujićeve analize arapske tropologije, a posebno metafore, jeste da se ona naglašeno oslanja na referencijalnu semantiku, odnosno da je teorija tropa u arapskoj stilistici izrazito kontekstualistička. "Dragocjenost tako postavljene teorije tropa, dakle teorije koja podrazumijeva nužno prisustvo konteksta, a koji je po definiciji invarijabilan, spašava trop od toga postane ukras." (str. 210) I kada analizira metonimiju, koja je pored metafore jedini trop koji ima vlastito ime, Mujić dolazi do zaključka kako je ona obilježena referencijalnim karakterom. On analizira sinegdohu kao podvrstu metonimije, te metonimiju metonimije, da bi svoju opservaciju zaključio veoma akribičnim kontrastom metonimije i metafore.

Drugo poglavlje, koje bismo mogli okarakterisati središtem studije, Mujić završava analizom alegorije, njenog statusa kao pridodatog člana porodici tropa, te elaboracijom podvrsta alegorije.

U trećem poglavlju, o znanosti o ukrasima, Mujić predočava šarolik mozaik figura od antiteze, zeugme, kumulacije, preko korekcije, dilogije do epanode, hiperbole, amplifikacije i tako redom. Samo polje proučavanja figura je obilježeno svojevršnim paradoksom. Naime, kako Mujić zaključuje, mnogi autori pokušavaju uvesti unovljenja u ovom polju, ali se to u konačnici svodi na preuzimanja klasičnih definicija i klasifikacija, tako da i danas u savremenoj arapskoj stilistici figure ostaju u sjeni tropa. Vrijedi istaći kako Mujić dosta metodično i znanstveno odgovorno analizira figure sa stanovišta mehanizama kojima se one realiziraju, uključujući sve

nivoe jezičke analize, što je još jedna u nizu vrijednosti ove knjige.

Na kraju, treba istaći da knjiga *Tropi i figure u arapskoj stilistici* predstavlja odvažan i izuzetno značajan iskorak u proučavanju arapske stilistike, odnosno tropa i figura, u savremenom kontekstu. Zbog širine oblasti koju tretira, lucidnosti, kompletnog analiziranja klasične i savremene arapske stilistike, ali i arapske stilistike i evropskih teorija o stilistici, ovo djelo predstavlja izvanredno kvalitetnu sintetsku studiju. Ona može služiti kao odličan akademski udžbenik koji će istraživačima, ne samo onima koji se bave arapskim jezikom i književnošću, ponuditi temeljit i bogat uvid u najkompleksnije finese arapske stilistike. Munir Mujić na tome treba zahvaliti ponajprije svome neumornom pregalaštvu na polju orijentalne filologije uopće, kako jezika tako i književnosti, želji da nakon veoma kvalitetne studije *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Prušćaka* nastavi otkrivati i predstavljati raskoš arapske stilistike na naučnom nivou. Naravno, ne treba previdjeti, autor i u samoj knjizi ističe zahvalnost Durakoviću na bodrenju i pomoći prilikom nastajanja ovog vrijednog djela, ali i Fondaciji Abdulaziz Saud al-Babtain koja je podržala objavljivanje ove knjige, kao i još četiri studije iz oblasti orijentalne filologije. Sve to je dodatna potvrda vrijednosti Mujićeve knjige, ali i nada da budućnost orijentalne filologije u Bosni i Hercegovini čekaju lijepi dani, u kojima bi se ona trebala sve više otkrivati svijetu.

Mehmed Kico, ARABISTIKA U PRILOZIMA ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU OD 1950. DO 1975. GODINE, El-Kalem, Sarajevo 2011, 152 str.

U izdanju izdavačke kuće El-Kalem u 2011. godini svjetlo dana je ugledalo djelo Mehmeda Kice pod naslovom *Arabistika u Prilozima za orijentalnu filologiju od 1950. do 1975. godine*. Riječ je o magistarskom radu autora, odbranjenom na Filološkom fakultetu u Beogradu davne 1980. godine. Djelo je uz neznatnu doradu objavljeno tek sada.

U uvodnom dijelu Kico ističe važnost postojanja *Priloga za orijentalnu filologiju (POF)* i ulogu publikacije u svojevrsnom okupljanju orijentalista sa ovih prostora, pri tome stavljajući akcenat na stručnu kompetentnost saradnika ovog časopisa te raznolikost i obilje tema. Uz to, autor naglašava da je početak izlaženja *POF-a* svojevrsna prekretnica u jugoslovenskoj orijentalistici, budući da su do tada objavljivani radovi iz ove oblasti više imali književni i vjersko-prosvjetni, a manje naučni i stručni karakter. To je časopis koji je od svog prvog broja već stekao reputaciju ozbiljnog časopisa koji ispunjava sve naučne kriterije. Tome u prilog ide činjenica da je ovaj časopis nastavio sa kontinuiranim izlaženjem tokom 60 godina, šireći krug svojih saradnika a pri tome ne odstupivši od prvobitno zadatih visokih naučnih kriterija. Autor u ovom dijelu nudi rezultate do kojih je došao, te navodi da je u prvih 25 godišta *POF-a* objavljeno 192 teksta iz oblasti arabistike (84 su

članci, rasprave, studije, polemike, bibliografije i nekrolozi a 108 su prikazi djela i radova iz ove oblasti).

U *Općem dijelu* autor ističe da se prilozi o arabistici u *POF-u* za navedeni period svode na svega 24 kraća prikaza. Autori navedenih tekstova su Hasan Kaleši, Teufik Muftić, Omer Mušić, Adem Handžić i Besim Korkut.

Treći dio ove knjige nosi naslov *Lingvistika arapskog jezika, Primitivizacija lingvistika, Filologija i Leksikografija*. U ovom poglavlju autor navodi 37 radova koji pripadaju ovim oblastima. Kao autore radova iz oblasti lingvistike, Kico navodi imena Teufika Muftića, koji je dao poseban doprinos u oblasti fonetike arapskog jezika, Muhameda Mujića, Šaćira Sikirića, Srđana Jankovića, Vojislava Simića, Fehima Bajraktarevića, Milana Adamovića te Amira Ljubovića.

U četvrti dijelu knjige, *O arapskoj književnosti*, radove su klasificirani na radove iz arapske književne historije, klasične arapske književnosti, arapske književnosti u Španiji, savremene arapske književnosti, arapske narodne književnosti i arapske književne kritike. Autori ovih priloga i radova su Hasan Kaleši, Lejla Gazić, Fehim Bajraktarević, Vojislav Simić, Aiša Đulizarević-Simić, Rade Božović, Omer Mušić, Besim Korkut i Nevena Krstić.

Slijedi poglavlje *Opća i kulturna historija*, u kojem je obrađeno 47 radova, većinom iz oblasti kulturne historije. Među njima su radovi o islamu (prikazi djela), filozofiji, pravu i umjetnosti, čiji su autori Vojislav Simić, Fehim Bajraktarević, Salih H.

Alić, Hasan Sušić, Alija Silajdžić, Sulejman Grozdanić, Alija Bejtić, Husref Redžić, Madžida Bećirbegović i Muhamed Kantardžić.

U poglavlje *Opća i kulturna historija Bošnjaka* Kico je uvrstio radove koji razmatraju nacionalnu i kulturnu historiju balkanskih naroda iz osmanskog perioda, posebno Bošnjaka, za što presudnu važnost ima arhivska i izvorna građa. Autori radova iz ovih oblasti su Sulejman Bajraktarević, Hazim Šabanović, Salih Trako, Lejla Gazić, Hivzija Hasandedić, Hasan Kaleši, Mehmed Mujezinović te Adem Handžić. U ovim radovima autori su bavili orijentalnim zbirkama i arhivima, vakufnamama, natpisima s arhitektonskih spomenika i pitanjima islamizacije, te arabizacijama, književnom baštinom Bošnjaka na arapskom jeziku i alhamijado književnošću.

Posljednje poglavlje Kico je naslovio *Bibliografije i Nekrolozi*, u kojem je istakao nemjerljiv doprinos Bisera Nurudinović u izradi bibliografija u oblasti orijentalistike. Potpoglavlje *Nekrolozi* obuhvata tekstove iz rubrike *In memoriam* posvećene Hazimu Šabanoviću, Omeru Mušiću, Besimu Korkutu, Hasanu Kalešiju i Muhamedu Tajibu Okiću.

U *Zaključku* autor konstatira da 46% od ukupnog broja radova objavljenih u *POF*-u od 1950. do 1975. godine pripada radovima iz oblasti arabistike i zaključuje da je "arabistika naša najomiljenija orijentalistička disciplina."

Na kraju je *Bibliografija radova iz arabistike* s kratkim sažecima navedenih radova, te *Predmetnim registrom* i *Literaturom*.

Ovako koncipiran pregled radova iz arabistike objavljenih u *Prilozima za orijentalnu filologiju* od 1950. do 1975. godine koristit će istraživačima koji se zanimaju za ovaj segment orijentalno-islamske civilizacije.

Madžida Mašić

Dželila Babović, RECEPCIJA ARAP-SKE KNJIŽEVNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU 1950-2005., Posebna izdanja XXXV, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2011, 140 str.

U knjizi Dželile Babović *Recepcija arapske književnosti u Bosni i Hercegovini u periodu 1950-2005.* predstavljeni su kulturno-historijski okviri recepcije arapske književnosti u Bosni i Hercegovini, konkretizacija i vrednovanje stare, klasične i moderne arapske književnosti, te je komparativno-analitičkim pristupom recepciji prijevodnih djela iz arapske književnosti kroz iskazane kritičke sudove pokazan intenzitet i način njihove recepcije, te umjetnička vrijednost samih djela i njihovih prijevoda na bosanskom jeziku.

Izvori za izradu ove knjige, kako to autorica navodi, bili su kritički radovi, ocjene i prikazi arapske književnosti objavljeni u periodu 1950-2005. godine u bosanskohercegovačkim časopisima koji se bave temama iz književnosti i književne kritike, te imaju dugu tradiciju izlaženja.

Osim *Uvoda* i *Zaključka*, knjiga ima četiri poglavlja, i to: *Kulturno-historijski okviri za recepciju arapske književnosti u Bosni i Hercegovini* (9-15), *Konkretizacija i vrednovanje arapske književnosti u bosanskohercegovačkoj sredini i tradiciji* (15-83), *Recepcija književnoestetskih vrijednosti Kur'ana u Bosni i Hercegovini* (83-97) te *Arapska književnost u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine u periodu 1950-2005.* (97-107). Autorica na kraju studije daje i selektivnu bibliografiju prijevodne arapske književnosti u Bosni i Hercegovini za period 1965-2005.

U *Uvodu* (7-9) autorica naglašava kojim će se metodama koristiti u svom istraživanju te predstavlja izvore na kojima se zasniva njen rad.

U prvom poglavlju (9-15) Babović govori o kulturnohistorijskim okvirima za recepciju arapske književnosti u Bosni i Hercegovini. Tako već na samom početku naglašava kako recepcija arapske književnosti u BiH počinje sa dolaskom Osmanskog carstva na ove prostore. Bošnjaci usvajaju orijentalno-islamsku kulturu koju su Osmanlije pronosile diljem svijeta, te se veoma aktivno uključuju u kulturne tokove Carstva, o čemu svjedoči veliki broj bošnjačkih autora koji su pisali na sva tri orijentalna jezika, arapskom, turskom i perzijskom.

U prvom redu spomenuto je pregalaštvo Safvet-bega Bašagića, Mehmeda Handžića, Fehima Spahe i drugih prevodilaca koji su na bosanski jezik prevodili pjesme, stihove i sentence iz arapske književnosti. Na ovaj način ostajalo se u kakvoj takvoj vezi sa arapskim svijetom, ali se po

izboru pjesama moglo uvidjeti kako spomenuti autori primaju ili recipiraju arapsku književnost te tu recepciju nude i širem čitalačkom auditoriju. Nadalje, za istraživanje i prevodjenje bosanskohercegovačke kulturne baštine na orijentalnim jezicima, baš kao i za razvoj orijentalistike u Bosni i Hercegovini, od presudnog značaja je bilo osnivanje Orijentalnog instituta u Sarajevu te Odsjeka za orijentalistiku na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1950. godine.

U daljnjem izlaganju Babović navodi kako je u Bosni i Hercegovini preovladavao neujednačen intenzitet i nesistematičnost u prevodenju djela iz arapske književnosti. Tek od sedamdesetih godina XX stoljeća u Jugoslaviji se intenziviraju aktivnosti na prevodenju dijela s orijentalnih jezika i to više u drugim jugoslavenskim republikama nego u Bosni i Hercegovini. Autorica naglašava kako se uglavnom radilo o posrednim prijevodima s nekog od evropskih jezika, odnosno o svojevrsnim *prijevodima prijevoda*, pa se tako gubio kontakt sa izvornikom, što je doprinijelo da djelo izgubi i na književnoj vrijednosti. Kao jedan od velikih projekata koji je bio zaslužan za određene promjene i pomjeranja u ovoj oblasti autorica navodi projekt Orijentalnog instituta u Sarajevu s početka sedamdesetih godina koji je nosio naziv *Istorija književnosti i umjetnosti Arapa, Turaka i Perzijanaca*.

Devedesete godine XX stoljeća autorica vidi kao godine koje donose određene pozitivne promjene u odnosu bosanskohercegovačke sredine prema arapskoj književnosti. U relativno kratkom razdoblju na bosanskom jeziku bivaju objavljeni

prijevodi kapitalnih djela arapske književnosti: *Hiljadu i jedna noć* i *al-Mu'allaqāt*, više prijevoda *Kur'ana*, kao i veći broj djela iz moderne arapske književnosti. Objavljeno je također nekoliko vrlo značajnih monografija i knjiga bosanskohercegovačkih autora koje sadrže vrijedne naučne studije o poetici arapske književnosti, važnim segmentima njezine historije i razvoja, te osavremenjeniji i otvoreniji pristup u recepciji književnoestetskih odlika *Kur'ana*.

Poglavlje *Konkretizacija i vrednovanje arapske književnosti u bosanskohercegovačkoj sredini i tradiciji* (15-83.), koje bi se moglo nazvati centralnim poglavljem knjige, zauzima najveći broj stranica i nesumnjivo predstavlja rezultate revnosnog pregalaštva autorice. Naime, u ovom poglavlju Babović vrlo detaljno predstavlja konkretizaciju te tako i recepciju arapske književnosti u bosanskohercegovačkoj tradiciji. Tako autorica, a to zahtijeva važnost i dužina poglavlja, ovaj dio studije dijeli na više potpoglavlja i to: *Stara arapska književnost*, *Klasična arapska književnost*, *Moderna arapska književnost*, *Književnost Magreba*, *Palestinska književnost*, *Iračka književnost*, *Sudanska književnost*, *Libanonska književnost* i *Književnost mahdžera*.

Vrijednost ovog poglavlja leži u tome što autorica u njemu opširno obrazlaže recepciju književnih djela te autora iz arapske književnosti od strane bosanskohercegovačkih autora, i to kroz njihove prijevode, studije, rasprave i članke.

Kao jednog od prvih bosanskohercegovačkih autora koji su širem krugu čitalaštva predstavili djela iz

arapske književnosti autorica navodi Sulejmana Grozdanića.

Od prevodilačkih i naučnoistraživačkih aktivnosti na polju predstavljanja arapske poezije i arapske književnosti općenito, autorica posebnu pažnju posvećuje dugogodišnjem naučnom pregalaštvu Esada Durakovića. U prvom redu treba izdvojiti prijevod *Muallaqa* koji je uradio Esad Duraković. Nadalje, autorica vrlo zanimljivo, kao svojevrsan preokret u recepciji, pa čak i fenomen, tretira prijevod *Hiljadu i jedne noći* Esada Durakovića i tome posvećuje naročitu pažnju. Ovdje treba naglasiti kako je Duraković ovo djelo preveo sa izvornika, odnosno s arapskog jezika, što do tada nije bio slučaj. Autorica zaključuje kako je Durakovićev prijevod konačno otvorio vrata recepciji *Hiljadu i jedne noći* kakva dolikuje djelu već potvrđene književne vrijednosti u svjetskim književnim krugovima. U isto vrijeme, ovaj prijevod doveo je i do izmijenjenog *horizonta očekivanja* bosanskohercegovačkih čitalaca koji su do tada ovo djelo doživljavali uglavnom kao dječiju lektiru. Vrlo zanimljiva recepcija ovog vrijednog djela, ali i arapske književnosti općenito, iskazana je i u djelima poznatog bosanskohercegovačkog pisca Dževada Karahasana, tačnije u njegovim romanima *Šahrijarov prsten* i *Istočni Divan*.

U daljnjem izlaganju Babović govori o velikom, moglo bi se reći impozantnom broju arapskih pjesnika i pisaca iz različitih perioda, te recepciji njihovih djela od strane bosanskohercegovačkih pisaca, istraživača i teoretičara književnosti. Treba naglasiti kako autorica daje zaista

iscrpnju i vrlo informativnu analizu recepcije navedenih pjesnika, pisaca i njihovih djela.

Recepciji *Kur'ana* u Bosni i Hercegovini posvećeno je posebno poglavlje (83-97). U njemu autorica konstatuje kako je recepcija *Kur'ana* u Bosni i Hercegovini dugo vremena bila vezana za njegovu ideološku dimenziju i značaj koji *Kur'an* ima u islamskoj kulturi i civilizaciji, što je podrazumijevalo prvenstveno teološki pristup *Kur'anu*. Babović navodi kako su prijevod *Kur'ana* Enesa Karića i Esada Durakovića prve konkretizacije kur'anskog teksta na bosanski jezik koje njeguju i estetski pol izvornika, i tu vidi svojevrsnu prekretnicu u recepciji *Kur'ana*.

U daljnjem izlaganju autorica se osvrće i na pregalaštvo Džemaludina Latića na polju prevođenja i recepcije *Kur'ana* kod evropskih čitalaca. U svojim istraživanjima Latić je došao do zaključka kako su prepreke koje se javljaju u recepciji kur'anskog teksta proistekle iz evropskog književnog iskustva koje je uglavnom vezano za recepciju književnih djela koja imaju pripovjedačku nit, dok su kazivanja u *Kur'anu* naoko rasuta i u njima se stalno aludira na mikro i makro svjetove, na historijske i apokaliptične događaje.

U zaključnom poglavlju autorica razmatra prisustvo arapske književnosti u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine, i to na dvije razine: u osnovnom i srednjem obrazovanju te na akademskoj razini.

U svojim istraživanjima Babović je došla do zaključka kako je do osamdesetih godina XX stoljeća u bosanskohercegovačkim školama

pažnja bila usmjerena uglavnom na književna djela iz nacionalne književnosti. Tek od osamdesetih godina pa nadalje situacija se mijenja i poboljšava. Naime, autorica navodi kako se u lektire za osnovno i srednje obrazovanje postepeno počinju uvoditi djela iz arapske književnosti, i to prvenstveno dijelovi *Hiljadu i jedne noći* te *Kelila i Dimna*. I u ovom slučaju autorica smatra da su devedesete godine svojevrsna prekretnica, jer u njima dolazi do intenzivnijeg uvođenja djela iz arapske književnosti u osnovno i srednje obrazovanje. Tako se, osim priča iz *Hiljadu i jedne noći*, u plan i program za srednje škole uvode djela *Dani Taha Husejna*, *Razgovori na Nilu* i *Put između dva dvorca* Nedžiba Mahfuz, a posvećuje se određena pažnja i odlomcima iz *Kur'ana*.

Kada je u pitanju recepcija arapske književnosti u Bosni i Hercegovini na akademskoj razini, autorica naglašava da su Odsjek za orijentalnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i Orijentalni institut u Sarajevu od samog svog utemeljenja 1950. godine imali vrlo značajnu ulogu u ovom procesu. Njihovim osnivanjem ne samo da je započela faza institucionaliziranog i naučnog pristupa bošnjačkoj kulturnoj baštini na orijentalnim jezicima već i ozbiljan rad na približavanju književnih vrijednosti arapske, turske i perzijske književnosti bosanskohercegovačkoj sredini. Autorica navodi kako je i osnivanje Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu 1977. godine na određeni način otvorilo mogućnost za širu recepciju arapske književnosti u Bosni i Hercegovini. Iako je teološko obrazovanje temeljno usmjerene

Fakulteta islamskih nauka, arapska književnost i arapski jezik proučavaju se sve četiri godine dodiplomskog studija.

I, naposljetku, potrebno je istaći kako je izradi ove vrijedne studije sasvim sigurno prethodilo istraživačko pregalaštvo u smislu prikupljanja, sinteze, analize i komparacije velikog broja informacija do kojih je autorica došla, te zbog toga smatramo da će ova studija biti od velike koristi budućim istraživačima.

Berin Bajrić

Dženita Karić, PALESTINSKI POST-KOLONIJALNI ROMAN I NOVELA U DJELIMA ĞABRE 'IBRĀHĪMA ĞABRE I GASSĀNAKANAFĀNĪJA, Posebna izdanja XXXVI, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2011, 123. str.

Orijentalni institut je u 2011. godini izdao pet novih, vrlo vrijednih izdanja iz oblasti arabistike. Izdavanje ovih knjiga omogućila je Fondacija Abdulaziza Sauda al-Babtina za promociju pjesničkog stvaralaštva iz Kuvajta.

Knjiga *Palestinski postkolonijalni roman i novela u djelima Ğabre 'Ibrāhīma Ğabre i Gassāna Kanafānīja* je doradena verzija magistrarskog rada autorice, odbranjenog na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2010. godine. Knjiga, kao što i sam naslov upućuje, obrađuje žanr palestinskog postkolonijalnog romana i novele a na korpusu djela *U*

potrazi za Velidom Mesudom Ğabre 'Ibrāhīma Ğabre i tri djela Gassāna Kanafānīja Ljudi na suncu (kod nas jedino prevedeno djelo ovog autora), te *Ma tabaqqā lakum* i *'Umm Sa`d*.

U *Uvodu* knjige autorica nas upozna je sa pojmom palestinskog postkolonijalnog iskustva, postkolonijalnom teorijom i postavkama od kojih ona polazi, te samim terminom "postkolonijalni". Ona naglašava da je sam termin "u velikoj mjeri problematičan kad govorimo o savremenoj palestinskoj književnosti" (str. 11). Razlog leži u činjenici da ga možemo shvatiti u dva značenja: "postkolonijalni" kao stanje koje je uslijedilo nakon kolonijalnog iskustva, odnosno "postkolonijalni" kao stanje koje je zamijenilo kolonijalizam.

Prvo poglavlje koje slijedi iza *Uvoda* nosi naslov *Postkolonijalni palestinski roman na razmeđu modernizacijskih procesa i tradicionalizma*. U potpoglavlju *Različita poimanja modernizma u književnosti zapadnog kulturnog kruga i u arapskoj književnosti* autorica se osvrnula na činjenicu da se modernizam različito razumijeva u književnosti zapadnog kulturnog kruga i u arapskoj književnosti. Pokušavajući definirati poimanje modernizma kod arapskih mislilaca, autorica polazi od definiranja tri ključna pojma u ovom kontekstu: *nahda* (renesansa), *lawra* (revolucija) i *'awda* (povratak). Prema njenim riječima, "ova tri ključna pojma mogu nam donekle pomoći u osvjetljavanju odnosa arapskog kritičkog mišljenja prema modernizmu, što, nadalje, olakšava i razumijevanje postkolonijalizma i njemu srodnih fenomena u arapskom mišljenju danas"

(str. 18). U potpoglavlju *Vremenske prijelomnice u razvoju arapske postkolonijalne književnosti* predstavljene su dvije ključne godine – 1948. i 1967. – kao prijelomnice u razvoju postkolonijalne književnosti u Arapa. Naime, 1948. godine osnovana je država Izrael. Ovaj period Palestinci nazivaju *nakbom*, katastrofom. U djelima nastalim u ovom periodu primjetna je preokupacija sadašnjošću, mjestom i izgnanstvom. Godina 1967. je u historiji arapske književnosti poznata kao naksa – *neuspjeh*. Naime, to je period kada Izrael u šestodnevnom ratu invazivno širi svoju teritoriju, okupira Gazu i Zapadnu Obalu. “Ovaj događaj u modernoj palestinskoj književnosti (a možemo razmatrati njegove implikacije i u perspektivi moderne arapske književnosti uopće) simbolizira (paradoksalno) okosnicu oko koje se počinje formirati jasnija svijest o identitetu i samoodređenju” (str. 25). U okviru ovog potpoglavlja autorica ističe da palestinski postkolonijalni roman djelomično prati i filozofiju egzistencijalizma koja pedesetih i šezdesetih godina prodire u ovo područje. Potpoglavlje *Specifičnost palestinskog postkolonijalnog romana u arapskoj književnosti* govori o povezanosti ove književnosti sa političkom, društvenom i historijskom stvarnošću. Pri tome autorica naglašava da se ova književnost može nazvati *književnošću otpora*.

Drugo poglavlje ove knjige nosi naslov *Konstruiranje identiteta*. U potpoglavlju *Prostor i identitet* autorica, na osnovu preokupacije palestinskih autora prostorom, konstruiranje identiteta u romanima i novelama dijeli u tri kategorije: konstruiranje

palestinskog identiteta na okupiranim teritorijama (područja Gaze i Zapadne Obale), konstruiranje palestinskog identiteta u egzilu i konstruiranje palestinskog identiteta na području države Izrael. Ipak, Karić se fokusira na konstruiranje palestinskog identiteta na području okupiranih teritorija i u egzilu, tako da i naredna potpoglavlja nose naslove *Konstruiranje palestinskog identiteta na okupiranim teritorijama* i *Konstruiranje palestinskog identiteta u uvjetima egzila*.

Treće poglavlje nosi naslov *Uloga ženskog elementa u palestinskom postkolonijalnom romanu i noveli*. Naime, pitanje simbola žene u narativu je jedno od ključnih pitanja postkolonijalne književnosti. “Žena u postkolonijalnom palestinskom narativu žrtva je dvostruke kolonizacije: s jedne strane njena sloboda i djelovanje ugroženi su dolaskom okupatora i stalnom degradacijom koja je uslijedila; s druge strane, njeno bivstvovanje ograničeno je uskim patrijarhalnim normama i zabranama.” (str. 67). Pri razmatranju simbola žene, Karić posmatra ženske likove u Kanafanĭjevim novelama *Ljudi na suncu* i *Šta vam je ostalo*, pri čemu dolazi do zaključka da su ovi likovi “vrsta ‘kolateralne štete’ muške nesnalazljivosti ili jednostavno i samog muškog podređenog odnosa prema izraelskom kolonizatoru” (str. 68). S druge strane, Ğabrine su junakinje svrstane u “manje ili više otvorene kategorije grijehnica i svetica” (str. 73).

Četvrto poglavlje je pod naslovom *Pojam granice i pustinje*. Granica je u palestinskom postkolonijalnom romanu naročito važna jer “zbog nje sve počinje i njoj se vraća” (str. 77). Granica je u palestinskom

postkolonijalnom kontekstu usko vezana uz godinu *nakbe*. U potpoglavlju *Nakba u postkolonijalnom palestinskom romanu i noveli* autorica se kratko osvrće na *nakbu* kao prekretnicu koja prekida normalan životni tok protagonista djela Kanafanija i Ćabre. *Nakba* predstavlja vremensku granicu. Karić u ovom poglavlju naglašava da 1967. godina ili “godina *nakse* (neuspjeha) kod Kanafanija i Ćabre ne zauzima istaknuto mjesto, za razliku od godine 1948.” (str. 81). Godina 1967. nije samo godina poraza palestinskog naroda nego i svih arapskih zemalja koje su zahvaćene ratnom stihijom i svime što je taj težak poraz donio. U potpoglavlju *Kontrolne tačke, granični prijelazi i izbjeglički logori* Karić govori o prostornim granicama. Postkolonijalna književnost se zanima odnosom granica – jedinka, pa u tom svjetlu i autorica analizira ovu relaciju na korpusu Kanafanijevih novela. Granica u palestinskom postkolonijalnom kontekstu je vrlo važan motiv, od nje zavise životi protagonista. U drugom potpoglavlju *Pustinja – granica sukoba i susreta*, autorica tretira pustinju koja je kao motiv granice najzastupljenija u postkolonijalnoj palestinskoj prozi. “Pustinja ima dodatnu prednost u poimanju granice: ona se prostire unedogled i ne sadrži vidljive pragove i fizičke granice koje dijele pustinju od neke druge pustinje.” (str. 90).

Peto poglavlje, *Narativi povratka*, govori o povratku kao pojmu iz semiotike prostora, te sjećanju kao neodvojivom elementu u razmatranju ove teme. “Povratak u postkolonijalnom palestinskom romanu i noveli vođen je idejom, prvenstveno o zamišljenoj

domovini, te je iniciran osjećanjem lišenosti i bezdomnosti.” (str. 103). U analizi poimanja povratka u ovom kontekstu, autorica se koristi distinkcijom između pojma “korijena” i “puta/rute”.

U *Zaključku* Karić naglašava da “palestinski postkolonijalni roman i novela prkose kanoničnosti putem jezika i sadržaja.” Izborom ne samo arapskog jezika, nego i teme svojih djela, palestinski autori daju glas marginaliziranom, obespravljenom Palestincu i ženama, “dvostruko podređenim likovima”.

Knjiga sadrži i rezime na engleskom jeziku, te popis izvora, literature i indeks pojmova. S obzirom na to da na sveobuhvatan način tretira književna djela koja je iznjedrila palestinska postkolonijalna književnost, ova knjiga značajan je doprinos izučavanju ne samo moderne arapske književnosti kod nas nego i posmatranju nastanka žanrova romana i novele u kontekstu arapske književnosti i njihove specifičnosti u odnosu na iste žanrove u zapadnoj književnosti.

Madžida Mašić

Mirza Sarajkić, GAZELI AHMEDA HATEMA BJELOPOLJAKA NA ARAPSKOM JEZIKU, Posebna izdanja XXXIX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2011, 156 str.

Knjiga *Gazeli Ahmeda Hatema Bjelopoljačka na arapskom jeziku* Mirze Sarajkića, još je jedna u nizu vrlo važnih i potrebnih studija

o bošnjačkoj književnoj i kulturnoj baštini na orijentalnim jezicima. Studiju je objavio Orijentalni institut u Sarajevu, i to kao 39. knjigu svoje poznate edicije *Posebna izdanja*.

Studija govori o gazelima Ahmeda Hatema Bjelopoljaka na arapskom jeziku, te o gazelu općenito, kao i tesavufskoj poeziji i njenoj poetici. Riječ je o pjesniku koji je bio erudita – mufessir, fakih, matematičar, muzikolog, filolog i sufiya koji je svoju pjesničku vizuru izoštrio iz ugla tesavvufa kao svog filozofskog određenja. Ovaj pjesnik, porijeklom iz Bijelog Polja (tur. Akova), svojom poetskom osobenošću se ističe u plejadi pjesnika prve polovine 18. stoljeća u Osmanskom carstvu, perioda poznatog kao *Lale devri* – period lala.

Za ovaj istraživački poduhvat kao izvornik Sarajkiću je poslužio štampani Hatemov *Divan* iz biblioteke Sulejmanije u Istanbulu. Osim opširne književnoteorijske i stilističke analize, knjiga sadrži i veoma uspješan i hvale vrijedan prijevod i pre-pjev Hatemovih gazela sa arapskog na bosanski jezik.

Sarajkić na samom početku nudi književnohistorijski osvrt na gazel kao pjesničku vrstu arapske književnosti, njegovu genezu i poetički specifikum. Pri tome se osvrće na postanak i razvoj gazela od njegovog svojevrsnog “začeca” u staroj arabljanskoj kasidi, i to u njenom lirskom preludiju – svojevrsnom ljubavnom uvodu (*nasību*). Naročita pažnja je posvećena gradskom i uzritskom gazelu koji predstavljaju možda najljepše što su pjesnici u ovoj formi napisali, te razvitku gazela u abasidsko doba. U ovom odjeljku je ponuđena analiza poetike velikana arapskog

pjesništva poput 'Imru' al-Qaysa, al-'Arġtija, al-Aḥvasa i Kusayrtija, pa sve do poznatog pjesnika uzritskog gazela 'Umara ibn Abī Rabī'a.

Gazel kod sufija, kako to Sarajkić naglašava, predstavlja lirski odraz *duhovnog kaleidoskopa* pjesnikove nutrine na *vječnome putu ljubavi* prema Stvoritelju. U tesavufskom gazelu Bog je u samom fokusu poezije. On je vrhunaravna ljubav i zbilja. Vremenom ova poetska vrsta uspostavlja raskošnu simboliku i semantiku, kao i veoma iznijansirane predstave Jedinne Ljubavi.

U daljnjem izlaganju Sarajkić predstavlja najpoznatije pjesnike i pjesnikinje ovog žanra u arapskoj književnosti. Tako daje vrlo iscrpne informacije o prvacima sufizma iz formativnog perioda poput Rabī'a al-'Adawiyye i Manšūra al-Ḥallāġa, te naglašava njihov snažan uticaj na potonju sufijsku misao i poeziju. Naročita pažnja posvećena je velikanu islamske misli Ibn Arebiju (Mužyī al-Dīn Ibn 'Arabī, 1165-1240) i njegovoj filozofsko-teološkoj misli. Jedan od pjesnika kome Sarajkić također posvećuje pažnju i za kojeg tvrdi da njegova poezija predstavlja krunu duhovne tradicije Ibn Arebija je i 'Umar ibn al-Fāriḍ. On je pjesnik koji je za iskazivanje uzvišene ljubavi prema Bogu upotrebljavao jezik, simbole i pjesničke slike iz profane ljubavne lirike i taj proces je doveo do savršenstva. Iako je napisao veliki broj gazela, proslavile su ga njegove kaside – *ta'ijja* poznata kao *Nazm al-sulūk* i kasida *Ḥamriyya*.

Glavnina studije, kako joj i naziv govori, posvećena je gazelima Ahmeda Hatema Bjelopoljaka, poznatog pjesnika osmanske divanske

književnosti koji je pisao na sva tri orijentalna jezika – arapskom, perzijskom i turskom.

Hatemovi gazeli na arapskom jeziku, tvrdi Sarajkić, predstavljaju izrazito složen poetski tekst koji posjeduje veoma neuobičajenu leksiku i sintaksu. Pjesnik svjesno i namjerno konstituira svoju poeziju na ovakav način kako bi osigurao visok stepen ambigviteta, smisaonu afiksiranost i izuzetnu višeznačnost stihova. Naglašava također kako ova vrsta poezije daje neograničene mogućnosti za kreiranje relacija između ovosvjetskih i onosvjetskih pojava, između profanih i sakralnih ideja. Upravo zato je ambigvitet ovih pjesama intencionalan, oscilacija između dva nivoa je svjesna, a značenje gotovo svake riječi može se mijenjati u svakom momentu. Diskurs tesavvufa poima spoljni i unutarnji aspekt života kao odraz postojanja dva svijeta: svijeta koji je doseživ putem osjetila, poznat kao donji svijet (*dunya* – dunjaluk), odnosno svijet stvaranja i propadanja, i nasuprot njemu svijet prototipova (*mundus imaginalis*) ili svijet simbola doseživ jedino snagom neposredne, intuitivne spoznaje i duhovnog uvida. Mistikova (a tako i pjesnikova) temeljna zadaća je da prosegne kroz zastor pričina, da opaža s onu stranu fizičkog svijeta i tako iskuša Istinu, bit postojanja, koja je, zauzvrat, mogući iskustveni aspekt Božanske prisutnosti. Treba naglasiti kako Sarajkić svoju analizu Hatemovih gazela zasniva i na nivou *mikro-diskursa*, odnosno u pojedinačnim gazelima, ali i na *skupu tekstova*, odnosno gazelima kao cjelovitoj i povezanoj poetskoj cjelini koja ima svoju jedinstvenu umjetničku arhitektoniku.

Na sintaksičkom planu Sarajkić uočava veliku slobodu u ustroju stiha, te usporenost ili čak nepravilan ritam, kao i upotrebu neuobičajenih riječi nejasnog značenja i dosta tuđica iz perzijskog jezika. Hatem često pribjegava inverzijama, permutacijama ili ekstrapozicijama glagola. Na taj način pjesnik postiže da poetski tekst katkad liči na intiman razgovor pjesnika i zagonetnog sagovornika. Dijaloška atmosfera pojačava figurativnost poetskoga teksta i doprinosi njegovoj hermetičnosti. Tako se čitalac u potpunosti uvlači u tekst. Hatemovi gazeli predstavljaju tekst koji desimetrira logiku i semantiku, pobija pojmovno mišljenje, odbija pozitivistički instrumentaliziran jezik, ruši koncept konačne referencijalnosti i uspostavlja svojevrsnu paralogiku – zaključuje Sarajkić.

Kompleksnost Hatemovog poetskog izraza ogleđa se kako na planu izraza tako i na planu sadržaja. Analizirajući formalne karakteristike Hatemovih gazela, Sarajkić dolazi do veoma važnog zaključka, a to je da Hatem piše na arapskom jeziku, ali pod velikim uticajem poetike osmanske divanske književnosti. Osim što piše monorimne gazele, pjesnik potencira *mahlas-bejt*, katkad upotrebljava *redif rimu* i insistira na *sintaksičko-semantičkoj* nezavisnosti stihova. Autor analizu Hatemovih gazela ne ograničava samo na njenu estetsku dimenziju, već nastoji poentirati i ezoterijsku dimenziju teksta. Jezik i stil u Hatemovim gazelima posreduju u saznanju o transcendentnom da bi predstavili neiskustveno, i to vrlo specifičnim figurativnim jezikom u kojem središnje mjesto pripada

simbolu. Dakle, prema Sarajkiću, dominantno stilsko sredstvo Hatemovih gazela nesumnjivo je simbol. Sarajkić Hatemove gazele posmatra i kao osebujan lirski ciklus kreiran po matrici arapskog alfabeta. Naime, Hatem niže svoje gazele rimom od *alifa* do *yā* i na poseban način ulančava i uređuje dvadeset osam poetskih tekstova – cjelina. Svi gazeli su povezani sintagmatski i pragmatički u jedan sistem koji Sarajkić označava kao *mistički lirski ciklus*. Vrhunac ovakvog postupka i ovakve pjesničke strategije ogleda se u podudarnosti Hatemovog lirskog ciklusa sa poetikom arabeske. Ovaj lirski ciklus kod Hatema predstavlja jedinstvenu *poetsku arabesku vječne Ljubavi* – naglašava Sarajkić.

Da bi se stekla cjelovita slika i detaljno razumio sadržaj Hatemovih gazela neophodno je temeljito poznavati diskurs i nauku tesavvufa. U svojim stihovima Hatem je potpuno okrenut unutarnjoj zbilji. Svijet duha je beskraj iz kojeg Hatem “hvata” odbleske i prenosi ih u svoju poeziju. Pjesnik se tu predstavlja kao *šahid* – svjedok u duhovnome prostranstvu, naročito portretirajući svoj duševni zavičaj. Istaknuto je kako se Hatemovi gazeli mogu posmatrati i kao bogata slika duševnog prostora pjesnika, odnosno kao *psihotop*.

Sarajkićevu pažnju naročito je privukla Hatemova upotreba *mahlas-bejta*. Naime, pjesnik posljednjim stihom mijenja komunikacijsku matricu svoje poezije. *Lirsko ja*, koje je bilo dominantno u gazelu, usložnjava se u posljednjem stihu. Gazel se završava u tenziji realiziranoj u *husni bejtu* gdje pjesnik stavlja svoj potpis. Time pokazuje kako poštuje kanone tradicije,

ali i “ovjenčava” (hatem znači i prsten, pečat) svoje jedinstveno duhovno i ljubavno iskustvo. S druge strane, mijenjanjem pozicije *lirskog ja* iz subjekta u objekt, pjesnik kao da želi zatomiti egzistencijalno *ja*. Na ovaj način ostvaruje se ideal mistične ljubavi a to je maksimalno potiranje vlastitog ega pred Jedinim Voljenim.

Vrlo vrijedan prilog koji bi trebao biti od pomoći za razumijevanje ove vrste poezije, Sarajkić donosi na kraju studije u vidu rječnika tesavufskih simbola i termina u gazelima Ahmeda Hatema Bjelopoljaka na arapskom jeziku.

Na kraju treba naglasiti kako je Hatem iza sebe ostavio vrlo vrijedan, slojevit i neproziran poetski tekst koji je teško razumjeti i čija je značenja skoro nemoguće dekonstruirati bez prethodnog upućivanja u sufijsku misao i tradiciju. Upravo zbog toga smatramo da će Sarajkićeva studija biti veoma korisna kako istraživačima u oblasti književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, tako i ljubiteljima poetske riječi i tesavufskog nauka uopće.

Berin Bajrić

XVIII. YÜZYIL GÜNLÜK HAYATINA DAİR SARAYBOSNALI MOLLA MUSTAFA'NIN MECMUASI (Hazırlayan Kerima Filan), Connectum, Sarajevo 2011, 541 str.

U bosanskohercegovačkoj turkološkoj znanstvenoj javnosti, a posebno osmanistici, medžmue kao kulturološki fenomen obrađivale su se uglavnom

sporadično, a najčešće pri sastavljanju kataloga ili pisanju preglednih informativnih članaka o sadržaju neke dosad manje poznate međmuae, bez posebnih teorijsko-analitičkih osvrti na sam fenomen međmuae, čime je šira javnost bivala uskraćena za informacije opće kulturološke naravi, stručna javnost za adekvatan teorijski opis samog fenomena, a znanstvena javnost za metodološko-znanstvenu obradu i kritička izdanja međmua, neizmjerljivo važnih za proučavanje kulturne povijesti Bosne u najširem smislu. Izuzetak su prijevodi nekih međmua prevodilaca i istraživača Mehmeda Mujezinovića i Derviša Korkuta, kao i pregledni članci u bosanskohercegovačkoj periodici. Jedan od razloga za takvo stanje jeste i svojevrsno potcjenjivanje međmuae kao kulturološkog fenomena, tako da se u literaturi srećemo uglavnom sa pojednostavljenim i krajnje formaliziranim pristupom definiciji međmuae kao “privatne bilježnice raznovrsnog sadržaja” ili kao “svaštare”, čime se međmui katkad i nesvjesno oduzima njena javna funkcija u građenju kulturalnog identiteta, s jedne strane, a također joj se posredno, čisto “terminološki” negira “filološka važnost” zato što predstavlja “nekoherentnu zbirku raznolikog sadržaja”, uglavnom sastavljenu od prijepisa, s druge strane, tako da je njena prosvjetiteljska uloga na taj način gotovo zanemarena, a značaj kao dokumenta za proučavanje opće i kulturne povijesti sveden na minimum. Dakako, nisu sve međmuae iste vrijednosti, neke su pokazatelj različitih interesovanja autora i prepisivača, profesora i učenika, u jedinstvenoj

kulturi stjecanja i njegovanja znanja u osmanskome društvu, dok su druge pokazatelj i stanovitih društvenih promjena na razini svakodnevice, ne samo u središtu Carstva nego i u lokalnim sredinama. Postoje i međmuae koje su nezaobilazni izvor za proučavanje lokalne historije nekog mjesta, a bez čijih naizgled pokidanih bilješki teško da se može rekonstruirati svakodnevni život i povijest određene lokalne zajednice. U tom pogledu posebno mjesto u bosanskohercegovačkoj kulturnoj javnosti ima međmua Mula Mustafe Bašeskije, poznata pod popularnim nazivom *Ljetopis*. Dakako, svaka međmua priča vlastitu priču svojim često raznolikim sadržajem, pa čak i marginalnim bilješkama koje se sporadično susreću u njima. Ako bismo željeli dati pojednostavljenu usporedbu međmua sa današnjim medijima pismenosti, onda bi međmuae možda bile najbliže pretečama časopisa i magazina iz kasnijeg perioda osmanske uprave, u kojima se mogu naći različiti prilozi i informacije probrane po želji i ukusu njihovih sastavljača. Jedan od zadataka bosanskohercegovačke orijentalne filologije, prije svega u oblasti osmanistike, treba biti, između ostalog, selekcija značajnijih rukopisnih bosanskih međmua te njihova kritička i znanstvena obrada.

U tom pogledu, jedan od krupnih iskoraka u različitim aspektima proučavanja bosanskih međmua predstavljaju istraživanja i članci Kerime Filan, a posebno književnoteorijski i kulturološki osmišljeni radovi na temelju međmuae Mula Mustafe Bašeskije. Akribičnost njenih dosadašnjih članaka prije svega ima uporište u

temeljitom istraživanju samog rukopisa, što je, dakako, osnovni preduvjet za svaku ozbiljniju analizu takve vrste djela, a sam način obrade rukopisne međmue Mula Mustafe Bašeskije u naučnoistraživačkom radu Kerime Filan predstavlja primjer budućim istraživačima kako se znanstveno cjelovito i kritički obrađuju rukopisna djela iz kulturne baštine. Treba podsjetiti da je Kerima Filan doktorirala 1999. u Ankari na temu *Molla Mustafa Başeski, Vak'âyinâme – İnceleme, Metin, Sözlük* (Mula Mustafa Bašeskija, Ljetopis: jezična analiza, transkripcija, rječnik), te je na taj način izravno uvela Bašeskijin literarni i misaoni "svijet" u modernu turkološku znanost i u Republici Turskoj prvi put priređujući transkripciju ovog rukopisnog djela. Izdavanjem adaptirane verzije doktorske disertacije pod naslovom *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, sa kraćom studijom i na engleskom jeziku, u izdavačkoj kući Connectum (2012) autorica je i svjetskoj turkološkoj zajednici omogućila uvid u izvorni tekst *Ljetopisa* Mula Mustafe Bašeskije. Na taj način knjiga je, bez ikakve sumnje, nadrasla okvire lokalne recepcije i hrabro iskoračila na svjetsku znanstvenu turkološku scenu. Budući da se radi o kritičkom izdanju djela u pravom smislu te riječi, koje prati i odgovarajući glosar i studije na dva jezika – engleskom i turskom, djelo je istovremeno i dugo iščekivani iskorak prema istraživačima koji se zanimaju kako za jezik tako i za književni aspekt djela, ali također predstavlja i vrlo pouzdan izvor za brojne povjesničare i istraživače

kulturne povijesti osmanske Bosne u pravom smislu te riječi.

U predgovoru (Önsöz, 7-8) K. Filan nastoji da na što jednostavniji način kontekstualizira Bašeskijino djelo i njegov značaj za proučavanje bosanske svakodnevice, skrećući pažnju na to da je za izdanje kritičkog teksta *Ljetopisa* u radu koristila Bašeskijin autograf međmue iz Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu. Nakon sadržaja i popisa skraćenica korištenih u djelu slijedi uvodna studija o samom autoru djela, Mula Mustafi Bašeskiji (Molla Mustafa'nın Hayatı ve Eseri, 13-19). Ono što je osobitost studije u cjelini jeste iskreni pristup i posebna vrsta jednostavnosti u pisanju koja krase autore dobro upoznate sa materijom o kojoj pišu. Za gotovo svaki važniji podatak o Bašeskiji daju se i bilješke o stranici i retku na stranici međmue u kojem se nalazi taj podatak. Katkada se stvara dojam da i sama autorica studije preuzima Bašeskijinu narativnu tehniku kada piše o Bašeskijinom životu, navodeći vrlo zanimljive citate iz međmue i izdvajajući najvažnije detalje iz intelektualne biografije Mula Mustafe Bašeskije. Raznolikost događaja u Sarajevu i njegovoj okolini koje Bašeskija bilježi ukazuje na to da je Bašeskijin *Ljetopis* prvorzredni izvor za prikazivanje sarajevske svakodnevice u pravom smislu te riječi, pošto se u njemu bilježe različiti događaji općeg i lokalnog karaktera, od datuma kad vojska ide na pohode ili kad dolaze valije u Bosnu, pa sve do bilješki o požarima, posljedicama kuga i poplava, o druženjima i društvenom životu u Sarajevu u 18. stoljeću, o teferičima i sl. Autorica

studije daje detalje o strukturi međzmue, iznoseći svoje pretpostavke i rekonstrukciju nastanka međzmue na osnovu Bašeskijinih bilješki i načina bilježenja određenih događaja u rukopisu. U dijelu studije gdje objašnjava način obrade teksta rukopisa (Metin Kurulurken İzlenen Yolun Açıklaması, 20-23) autorica daje vrlo zanimljive primjedbe o Bašeskijinom jeziku, skrećući pažnju na način kako se brojna odstupanja i lokalne jezičke osobitosti bilježe u priređenoj transkripciji teksta međzmue. Posebno se osvrće na bosanski izgovor turskog jezika (Bosna Türkçesi), na koji su ranije u turkologiji skrenuli pažnju J. Németh, M. Mollova, M. Adamović, a kasnije E. Čaušević.

U podužoj studiji o jezičkim osobitostima *Ljetopisa* Mula Mustafe Bašeskije autorica Filan prvo piše o ortografskim karakteristikama međzmue (Bazı İmla Özellikleri, 25-28), zatim o glavnim osobitostima vokala (Bazı Ses Özellikleri: Ünlülerde Özellikler, 29-35), osobitostima konsonanata (Ünsüzlerde Özellikler, 36-53), osobitostima različitih nastavaka (Eklerdeki Bazı Özellikler, 54-60) i sličnoj tematici. Posebno, finalno mjesto u radu zauzima dio studije o sintaksi teksta (Metnin Söz Dizimi Hakkında, 61-66) Bašeskijine međzmue. Jedna od glavnih odlika uvodne studije o jezičkim osobitostima Bašeskijine međzmue jeste izuzetno dobro poznavanje metajezika lingvistike, vrlo zavidna terminološka preciznost u izrazima i izuzetno razvijen osjećaj za analizu teksta. Treba napomenuti da su zapažanja i zaključci vrlo jasni, koncizni i upečatljivi. Detalji o jezičkim osobitostima međzmue

koji se iznose u studiji ukazuju na ogroman autorski trud i preciznost.

Osnovni tekst međzmue, transliteriran na 300 stranica (Metin, 67-367), prvi put je prezentiran bosanskohercegovačkoj i svjetskoj znanstvenoj javnosti. Izdavanje transliteracije izvornog teksta *Ljetopisa* konačno omogućava širem čitateljskom krugu cjelovitiji uvid u djelo i pomaže da se na osnovu već obrađenog teksta sasvim pouzdano otklone dileme ili razriješne neka zanimljiva pitanja nominacije određenih fenomena u izvornom tekstu rukopisa. Osim toga, autorica studije i priređivač kritičkog izdanja Bašeskijinog *Ljetopisa*, nudi i transliteraciju nekih pjesama iz *Ljetopisa*, pokazujući vrlo dobro znanje o pravilima osmanske metrike. Samo ozbiljni istraživači znaju kolika je korist izdavanja transliteracije u kritičkom izdanju teksta, a posebno teksta kakav je *Ljetopis* Mula Mustafe Bašeskije. Naime, to je jedan od najboljih načina da se određeno djelo popularizira izvan lokalnih krugova istraživača, a transliteracija rukopisa kao što je Bašeskijina međzmua zasigurno će utjecati na promjenu nekih aspekata proučavanja opće kulturne povijesti Osmanskog carstva, ne samo u Bosni i na Balkanu nego i na širem području.

U prilogu kritičkom transliteriranom tekstu međzmue nalazi se rječnik opće i karakteristične leksike (Sözlük, 369-492), koji ostavlja bez riječi čitatelje koji se zanimaju za jezik Mula Mustafe Bašeskije. Slijedi indeks toponima (Yer Adları Dizini, 493-499) koji skreće pažnju na često zanemarenu osobitost Bašeskijine međzmue, a to je da ona nije samo izvor za proučavanje svakodnevice i kulturnog života Sarajeva u

18. stoljeću nego i za proučavanje relacija Sarajeva sa brojnim drugim mjestima u Bosni i njenom susjedstvu.

Posebnu pažnju u knjizi privlači studija na engleskom jeziku "Reading Molla Mustafa Basheski's Mecmua" (505-531) koja nudi svjetskoj orijentalnoj filologiji uvid u brojne zanimljivosti Bašeskijine medžmue. Riječ je o izuzetno privlačnim temama koje razmatra studija, kao što su: svakodnevni život, obrazovani čovjek u osmanskome gradu, kadizadelije i radikalizam, epidemije, bolesti i ratovi, druženje, zabave i izleti u osmanskome gradu i sl. Djelo se završava iscrpnom selektivnom bibliografijom radova (Kaynaklar, 533-540) korištenih pri izradi knjige.

Ljetopis Mula Mustafe Bašeskije jedna je od najpoznatijih medžmua na orijentalnim jezicima kod nas. Budući da se radi o djelu koje je neizmjerljivo bitno za proučavanje lokalne historije i svakodnevice osmanske Bosne, bez imalo patetike, smatramo da je kritičko izdanje Bašeskijine medžmue višestruko korisno i značajno, te da je svojom zanimljivošću, važnošću, kao i stručnom obradom izašlo izvan granica lokalnih intelektualnih krugova i postalo nezaobilazna činjenica i u turkologijama izvan Bosne i Hercegovine. Sama autorica studije, koja je priredila i transkripciju djela, uz dodatnu kritičku i znanstvenu aparaturu, zaslužuje posebnu pažnju i divljenje, ne samo zbog uloženog ogromnog truda nego i zbog ozbiljnosti studije i pokazanog znanstvenog digniteta u svom ukupnom naučnoistraživačkom radu, što je više nego prepoznatljivo i u ovoj knjizi.

Adnan Kadrić

Adnan Kadrić, MOSTARSKI BULBULI, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar 2012, 320 str.

*Odakle si povjetarče, život darovao
tom mrtvom tijelu što te traži
Donosiš li možda vijest o Mostaru
koja duh snaži*

(Adli Čelebi Mostarac)

Činjenica je da je sve manji broj ljudi koji čitaju, ali i onih koji razumiju klasičnu poeziju na orijentalnim jezicima. Danas ovu vrstu poezije čitaju uglavnom ljudi koji se bave različitim kulturološkim istraživanjima. Da li je u pitanju način na koji je prezentirana ta poetika ili uobličenje na jedan prijemčiviji način znači i više čitalaca ove vrste poezije?

Knjiga *Mostarski bulbuli* je antologija jednog geografskog i kulturološkog prostora, u kojoj svoje mjesto nalaze i poznati i oni do sada zaboravljeni pjesnici Mostara. Adnan Kadrić, autor antologije, pripada mlađoj generaciji istraživača kulturne baštine na orijentalnim jezicima, koji u svom istraživačkom pristupu unosi blagu prekretnicu u obradi i prezentiranju orijentalne poetike. U knjizi su predstavljeni stihovi 40 pjesnika, uz prijevode 15 prevodilaca, među kojima je najaktivniji sam autor ove antologije.

U *Uvodu* (9-10) Kadrić donosi priču o odnosu Mostara i pjesnika koji su živjeli ili sticali obrazovanje u njemu, izražavajući to lakonski i metaforički *raskriljenom poetskom knjigom*. Autor je bio svjestan da ne postoji idealan model antologije, posebno kada se radi o višejezičnom korpusu, kao ni

odrednice 'koji pjesnik jeste mostarski bulbul'. Stoga se odlučio za Mostar kao polazište ili ishodište pjesnika, što mu je omogućilo da, koliko god je to moguće, napravi korektan izbor među pjesnicima.

Kroz društvenohistorijski kontekst dešavanja, dat u drugom poglavlju *Mostar: utvrda, kasaba i grad u ranom novom vijeku* (11-32), navedeni su mnogobrojni podaci o ekonomskoj, socijalnoj i demografskoj slici Mostara, koji bi trebali da izoštre fokus kulturološkog zrijenja u Mostaru. A. Kadrić, praveći presjek historijskog diskursa Mostara s mnoštvom (nepotrebnih) detalja, nudi ponešto razuđeniju sliku i dublji uvid u kontekstualni okvir poetike mostarskih pjesnika (od zone privatnog života i svakodnevnice do zanimanja). Od 15. do 19. stoljeća mnogi pjesnici su živjeli, obrazovali se ili se samo rodili u Mostaru, a svoju inspiraciju nalazili su u dugoj povijesti ovog grada, ali i u općeprihvaćenim temama multikulturalnog društva svoga vremena. Stoljećima su poetske veze između Mostara i prijestonice, Carigrada, u kulturnom smislu bile čvrste i ono što se dešavalo u centru imalo je svoj odraz na periferiji, što je poentirano u dijelovima studije *Mostarska svakodnevica u poeziji Mostaraca* (25-30) i *Zanimanje i funkcije mostarskih pjesnika* (32), koji su u izravnoj vezi s ciljem ove antologije. Osvrt na društveni kontekst (*Društvo i pjesnik*, 20-22) je isuviše uopćen za tako dugi period i prilično zbunjujući. Nije baš jasno šta se podrazumijeva pod larpurlartističkim i filotehničkim pristupom mostarskih pjesnika

i kakvo je logičko razgraničenje između ta dva termina?

Književnostilistička razmatranja autor je dao u trećem poglavlju (33-61), *Stilska raznolikost mostarskog pjesništva u periodu osmanske vladavine (1463-1878)* koje bi trebalo biti daleko obimnije i svrshodnije od prethodnog poglavlja, budući da ovakve vrste studija iziskuju zao-kruženu priču o arhitektonici poetike divanske književnosti, kao i njenih metafizičkih slojeva a ne fragmentarna i prilično zamagljena razmatranja 'konceptualne matrice' pjesama ili kontekstualizacije (33-38). Što se tiče poetike mostarskih bulbula, A. Kadrić zapaža utjecaj kulturnih uzusa klasičnog obrazovanja koji podrazumijeva 'konceptualnu unificiranost' orijentalne poetike na prostoru cjelokupnog Carstva, a kod drugih, pak, utjecaj tesavvufa kao univerzalnog fenomena u čijoj sjenci se generirala poetika sufijskih i tekijskih krugova. Riječ je o raznolikim poetskim formama strukturiranim na specifičnim estetskim zakonitostima, dosta hermetičnim, što ih čini dobrano odmaknutim od savremenog čitaoca. Poznato je da se estetska koncepcija ove poezije naslanja prije svega na kanonske uzuse koji su sazdana na sintaksičkoj funkcionalnosti semantičkog i ritmomelodijskog (aruz), naoko difuznih i tematski labavo povezanih dijelova poetskih formi. S obzirom na to da je u ovom tekstu izostao osvrt na estetičku dimenziju poezije u percepciji tadašnjeg čitaoca, ostala je nepotpuna slika kako se realizira estetski segment u strukturi divanske poezije. Simbolizam divanske (u širem kontekstu) ili čisto tesavufske

poezije – prije nego larpurlartizam – stvara elitističke krugove čitalaca i tu poeziju često distancira od običnog čitaoca. Ovdje autor pokušava da redefinira apstrahirani model filozofskog okvira mističke poezije koji je postavio Walter Andrews (38-39), što je ostao prilično neuvjerljiv Kadrićev pokušaj rekreiranja nekog ‘jednostavnijeg’ okvira. Poezija na artificiozan način neutralizira oprečnost između uzora i slike (mimezis), zato što uzor u svom odrazu transcendirira iz mundusa imagonalisa sliku i taj binarni model (nebeski – zemaljski) kreira duboko prožimajuće i istovremeno antipodne slojeve tesavufske poezije, bilo da su njeni autori duhovni uglednici ili manje-više kreativni autori epigonskog manirizma. Osim toga, autor navodi da se u tumačenju koncepta tesavufske lirike Andrews poziva na Gazalija, “iako Gazali i nije baš autoritet na kojeg se idejno naslanja islamska mistička poezija, već je to ponajprije Ibn Arebi” (str. 39), što je pogrešno interpretiranje Andrewsovog pozivanja na Gazalija. Naime, Gazali je prvi priznati autoritet koji je pojasnio suštinu tesavufske poetike i osnovni (binarni) mehanizam na kojem ona počiva. Naravno, ovakve diskusije zahtijevaju daleko bolje poznavanje tesavvufa i suptilnije analize na dubljim teorijskim interpretativnim razinama.

Prelaz iz srednjovjekovlja u novi vijek: Pjesnici iz “doma Hercega Stjepana Kosače” (63-85) predstavlja uvod u antologijski dio knjige, u kojem razmatra kulturološku tranziciju dotičući se čak i srednjovjekovnih artefakata (stećaka, keramike, odjeće i dr.), a potom piše o Ahmed-paši

Hercegoviću i Ali-begu Širiji Hercegoviću, dajući njihove ‘historijske portrete’ a ne poetske domete.

Slijede četiri poglavlja s biografskim i poetičkim predstavljanjem pjesnika Mostara po hronološkom redosljedu i s kratkim uvodnim komentarom na literarne specifičnosti divanske književnosti periodizirane po stoljećima: 16. stoljeće – period kanonizacije (87-157), 17. stoljeće – zrelo doba (159-277), 18. stoljeće – okretanje lokalnom koloritu (243-277) i 19. stoljeće – period stagnacije (279-290). Pjesnici su pojedinačno predstavljani, hronološki, filološkim pristupom, s dosta neujednačenim analitičkim pristupom i ličnosti i poeziji. Primjerice, za Rušdija su navedeni brojni podaci, kao i o divanu i njegovom sadržaju, metru, rimi, semantičkoj zaokruženosti strukturalnih jedinica, etičkoj dimenziji stihova, ličnosti kojima su posvećene pjesme, ličnosti u hronogramima, različite opaske o privatnom životu, imena prijatelja i visina njihove plate i niz drugih podataka. Za druge pjesnike nisu izneseni podaci u tolikom broju – ili nisu bili zanimljivi ili nisu bili poznati.

U antologiji stihova odabranih pjesnika nalazimo kaside, gazele, nazire te hronograme kao najupečatljiviju formu svih mostarskih pjesnika. Navedeni primjeri poezije su tematski raznoliki, bez nekih zadatih ciljeva: katkada su to pjesme ili dijelovi pjesama vezani za neke historijske trenutke, katkada za događanja iz privatne sfere ili su to emocionalna iskustva intimne ili mistično-iskustvene prirode.

Antologije obično uvrstavaju pjesnike čija poezija oslikava na najbolji

mogući način, estetski i stilski, poetske postulate svoga vremena. Ovdje su uvršteni oni koji imaju vezu s Mostarom, bez obzira na poetske domete, stoga se ona svrstava u kategoriju preglednih monografija.

U pogovoru *Mostar kao otvorena knjiga* (291-298) autor na zanimljiv i vrlo koristan način za mlade istraživače elaborira određene istraživačke metode: kako se izboriti s pronađenim bilješkama i informacijama u rukopisnoj građi i literaturi u arhivskim zbirkama i bibliotekama i kako napraviti "dodatnu klasifikaciju po mjestu porijekla" (str. 293). On svakako preporučuje konsultiranje lokalnih izvora koji u krajnjoj fazi itekako pomažu u identifikaciji autora i recepciji njihove poezije. Tu se autor bavi i zaključnim razmatranjima o onomasiološkoj i semasiološkoj naravi poezije 'mostarskih bulbula', te pitanju ne/kodiranog u poetici. Slijedi *Sažetak/Summary*, te selektivni izvori i literatura.

Možemo se nadati da će ova knjiga savremenim čitaocima približiti i popularizirati divansku poeziju, još uvijek najvećim dijelom razasutu u divanima i međmuama, od koje je samo jedan dio transliteriran, manji dio preveden a još manji interpretiran i naučno valorizovan. Stoga ne čudi da za ovu vrstu poezije često izostaje čitalačka podrška. Nadamo se da će ova, kao i sve buduće antologije divanske književnosti otvoriti nove perspektive savremenim čitaocima i da će ona predstavljati početak interdisciplinarnog istraživanja poetike bošnjačkih pjesnika na orijentalnim jezicima.

Sabaheta Gačanin

KATALOG ARAPSKIH, TURSKIH, PERZIJSKIH I BOSANSKIH RUKOPISA. Historijski arhiv Sarajevo. Svezak drugi. Obradio Haso Popara. Fondacija za islamsko naslijeđe Al-Furqān i Historijski arhiv Sarajevo. London–Sarajevo 1433/2011. pp. 800 + prilozi.

Kataloškom obradom rukopisnih djela, njihovim istraživanjem i proučavanjem kulturnog života u Bosni u osmansko doba Haso Popara, bibliotekar u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, bavi se već više godina. Objavio je niz značajnih radova te pet svezaka *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, od kojih je četiri priredio sam a jedan u saradnji s kolegom Z. Fajićem.

Metodologiju kataloške obrade kojom je u 17 svezaka predstavljen ukupan rukopisni fond Gazi Husrev-begove biblioteke, primijenili su i priređivači dva sveska kataloga rukopisa iz Orijentalne zbirke Historijskog arhiva Sarajevo. Prvi svezak, koji je priredio Mustafa Jahić, objavljen je 2010. godine, a drugi svezak, koji je tema ovoga prikaza, priredio je Haso Popara.

Priređivač drugoga sveska imao je pred sobom 486 rukopisnih kodeksa koji se u cjelini ili po temi prvoga djela u njima odnose na islamske nauke za koje je predviđena ova knjiga *Kataloga*. Poznato je da je sadržaj kodeksa nepredvidiv u tom smislu što u jednom kodeksu mogu biti uvezani tekstovi različitoga sadržaja. U ovome svesku *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i*

bosanskih rukopisa predstavljeno je nekoliko takvih kodeksa. U kodeksu pod signaturom R-24 ima ih ukupno 59, u R-89 ima 33 različita naslova, u R-435 ih je 23, u R-348 ima 20 različitih djela, u R-103 ukupno 19. Ne treba ni spominjati one u kojima je manje od 10 različitih naslova. Tako je broj djela obrađenih u ovome sve-sku *Kataloga* 984.

Neki od tekstova u kodeksima obuhvataju tek list ili dva. Stručnjak koji obrađuje rukopise vrijednost teksta ne mjeri brojem stranica nego, dakako, najprije njegovim sadržajem, potom vremenom nastanka i blisko-šću s originalnim primjerkom. Stoga on za svaki pojedini tekst, bez obzira na dužinu, treba utvrditi ili, u nedo-statku podataka, nastojati da utvrdi temu, pisca ili prepisivača, te mjesto i vrijeme nastanka rukopisa. Stručnjak tako u rukama ima jednu knjigu, ali više različitih tekstova koji su nerijet-ko i na različitim jezicima (arapskom, turskom, perzijskom). Obrada takve knjige može potrajati dosta dugo. Ona, dakako, zavisi najprije od istraživač-kog duha, strpljenja i znanja struč-njaka, odnosno njegove sposobnosti da dovede u vezu podatke kako bi utvrdio istinu. Ipak, dostupnost dru-gih izvora, kao i ne/postojanje u nji-ma podataka relevantnih za tekst koji je predmet obrade također su veoma važni. Poseban napor od stručnjaka iziskuje tekst o kojem nema podata-ka u drugim izvorima, ali poticaj za uporno istraživanje i provjeravanje on nalazi u mogućnosti da u rukama ima nepoznato djelo koje će po prvi put biti predstavljeno javnosti. Prire-đivač ovoga sveska *Kataloga* Haso Popara je u kodeksu R-435 pronašao

pjesmu na turskom jeziku od 47 stihova za koju pretpostavlja da ju je spjevao izvjesni pjesnik Sana'î. Kako se u pjesmi hvali Mehmed-paša Kukavica, porijeklom vjerovatno iz Foče, koji je sredinom 18. stoljeća u dva navrata bio bosanski namjesnik (1752.-1756. i 1757.-1760.), priređi-vač izvodi zaključak da je pjesmu sa-činio ovaj dosada nepoznati bosanski pjesnik iz 18. stoljeća.

Ime Visočanina Osmana Šuglija, sina Ahmedova (umro 1715. godine) bilo je poznato (Vidi: H. Popara, "Ne-koliko novih podataka o Visočaninu Osman-ef. Šugliji, sinu Ahmedovu", *Anali GHB biblioteke*, Sarajevo 2011, XXXII : 7-33), ali je ovaj svezak *Ka-taloga* donio neke nove podatke. U njemu su predstavljena tri Šuglijeva djela (pod brojevima 1308, 1310 i 1311). Prvo je zbirka tekstova o islam-skoj molitvi koju je iz više različitih djela sabrao vjerovatno Osman Šu-gli, a potom ih s arapskog preveo na turski jezik. Drugo djelo je gramatika arapskog jezika koju je Šugli napi-sao na turskom jeziku 1669. godine. Taj primjerak u Historijskom arhivu Sarajevo je autograf. H. Popara je detaljno opisao tu gramatiku ističući kako su neka objašnjenja u njoj po-praćena primjerima prevedenim na bosanski jezik. O stručnoj vrijednosti te gramatike može se govoriti nakon analiza u svjetlu jezikoslovnih zna-nja vremena u kojem je nastala. No njena vrijednost za kulturne studije već je sada vidljiva – to je gramati-ka arapskog jezika napisana na tur-skom s nekim primjerima na bosan-skom jeziku. Kako je Osman Šugli bio pomoćni predavač (*muid*) u Gazi Husrev-begovoj medresi, uz svoje

redovne dužnosti imama i propovjednika u Ali-pašinoj džamiji u Sarajevu, sigurno je da je i ovu gramatiku napisao za potrebe učenika te škole. I treće djelo je također iz oblasti jezikoslovlja. To je komentar na turskom jeziku jedne poznate gramatike arapskog jezika. Primjerak k u Historijskom arhivu Sarajevo autograf je i jedini za koji se zna.

Za kadiju Abdulaha Karabegovića iz Livna poznato je da je živio u drugoj polovini 18. stoljeća i da je sačinio obimnu zbirku propovijedi na arapskom jeziku. Dva prepisa tog Karabegovićeve djela nalaze se u GHB biblioteci (Fajić, III/2310-2311), dok je autograf izgorio 1992. godine u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Među rukopisima koje je obrađivao za ovaj svezak *Kataloga* Haso Popara je pronašao još jedno djelo na arapskom jeziku Abdulaha Karabegovića. To je komentar na spis o islamskoj molitvi. Sve upućuje na zaključak da je taj komentar autograf (obrađen pod brojem 1247).

Ovo su samo neke novine iz drugoga sveska *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa* Historijskog arhiva Sarajevo. Spomenuli smo one koje se odnose na autore bosanskog porijekla. Ipak, i samo prisustvo u Bosni svih tih djela daje sliku o njenom kulturnom životu u prošlosti. Istovremeno ovakve obrade kazuju o knjizi u prošlim stoljećima. Kao dobar primjer puta kojim je jedna knjiga kolala može nam poslužiti zbirka pravnih rješenja koju je u 17. stoljeću izdao šejhulislam, najviši autoritet među učenjacima u Osmanskoj državi (kataloški broj 1394). Prepis koji je 1700. godine

sačinjen u Ankari stigao je u Bosnu četiri godine kasnije kao vlasništvo tadašnjeg kadije u Nevesinju. Godine 1727. tu je zbirku imao kod sebe izvjesni Ibrahim, kadija u Sejdišehiru, mjestu 80 km jugozapadno od Ankare. Nije poznato kako je rukopis ponovo došao u Bosnu, gdje je i ostao do našega doba.

Najstariji među rukopisima obrađenim u drugom svesku *Kataloga* je nepoznatog prepisivača iz 1461-1462. godine. Rukopis je, dakle, star 550 godina. Priređivač *Kataloga* smatra da bi, sudeći po papiru, pismu, mastilu i povezu, jedan primjerak Kur'ana (kataloški broj 688) mogao biti još stariji od tog rukopisa, no kako nedostaje list na kojem bi trebao stajati datum prepisa, to ne može pouzdano tvrditi.

Po starosti među najvrjednije rukopise spada jedan drugi prepis Kur'ana iz 1513. godine. Ovdje ga spominjemo zbog njegove umjetničke vrijednosti. To je minijturni primjerak promjera 8×5,5 cm, s promjerom teksta 5×3,5 cm, ukrašenog debljom zlatnom trakom s vanjske strane dvjema, a s unutrašnje strane jednom crnom linijom. Prve dvije stranice imaju bogato izrađene ukrase u zlatnoj, plavoj i oker boji, dok su sve važne oznake kroz tekst iscrtane crvenim mastilom. Prema riječima priređivača, prepis je sačinjen veoma vještom rukom tako sitnim slovima u zbijenim redovima da se kaligraf zasigurno služio lupom prilikom rada. Taj minijturni rukopis ima kožni povež ukrašen rozetama s floralnim motivima, a čuva se u kožnoj futroli ukrašenoj zlatnim rozetama, te u srebrnoj kutiji s vješto urađenim floralnim

ukrasima. Po tome što na kutiji ima lančić, priređivač zaključuje da je to vjerovatno bio Mushaf koji se u vojnim pohodima vezivao za bajrak.

U ovome *Katalogu* obrađen je i jedan broj zadužbinskih povelja (*vakufnama*). Među njima ima originalnih primjeraka, ima i prepisa, a odnose se na zadužbine koje su u Istanbulu i u drugim dijelovima Osmanskog carstva podizali različiti dobrotvori od kojih su neki visoki dostojanstvenici. Tako se u ovoj zbirci nalazi izvod iz vakufname jedne princeze, za koju priređivač smatra da je princeza Mihrimah, kćerka Sulejmana Zakonodavca i Rokselane, a supruga velikog vezira bosanskog porijekla Rustem-paše Opukovića. Vakufnama se odnosi na popravljavanje vodovoda u Mekki koji je podigla Zubejda, supruga halife Haruna ar-Rašida, a poznato je da je taj vodovod popravljen sredstvima iz zadužbine koju je osnovala princeza Mihrimah. Pored svih ovih navoda o vakufnama, za koje je bilo potrebno mnogo provjeravanja, čitanja i povezivanja činjenica, priređivač nas još podsjeća da u Arabiji i danas postoje ostaci tog vodovoda.

Još je dosta vrijednih i zanimljivih podataka među gotovo hiljadu naslova predstavljenih u ovome svesku *Kataloga*, obrađenih u 17 poglavlja. Na prvom su mjestu prepisi Kur'ana, potom komentari Kur'ana, djela o Poslanikovoju tradiciji, te djela iz dogmatike i različite molitve. Pravni tekstovi raspoređeni su u šest poglavlja: uvod u islamsko pravo, islamsko pravo, šerijatsko-pravna rješenja, zakoni, nasljedno pravo u islamu i postupak pred šerijatskim sudovima. Potom su obrađene zadužbinske

povelje i diplome. Na kraju su djela iz islamskog mysticizma, iz etike i propovjedništva. U posljednjem, sedamnaestom poglavlju predstavljeni su tekstovi na bosanskom jeziku ispisani arapskim pismom. Ima ih 24 i većinom su to priručnici iz islamske vjeronauke.

Za ovaj svezak *Kataloga* Uvodnu riječ je napisao Ahmad Zaki Yamani, predsjednik Fondacije za islamsko nasljeđe al-Furqân, Predgovor direktor Historijskog arhiva Sejdalija Gušić, a Uvod priređivač *Kataloga* – Haso Popara. Tekstovi su dati na bosanskom i engleskom jeziku (str. VII-XXV). Priložena je i lista korištenih izvora i literature (XXVII-XXXIV) te oznake transkripcije (XXXV). Na kraju knjige su indeksi koji obuhvataju naslove rukopisa u arapskom pismu i transkripciji, imena autora, prepisivača, bivših vlasnika i darovatelja te kataloški i signaturni indeks (721-800). Na kraju je doneseno 16 faksimila obrađenih rukopisa, koji privlače pažnju svojim krasnim izgledom.

Kerima Filan

TÜRKLERIN EBRU SANATI, ed. Hikmet Barutçugil, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2007, 359 s.

Ebru je jedna od najstarijih umjetnosti nastalih na Srednjem Istoku. Kolijevkom ove grane umjetnosti smatra se Daleki Istok, a kasnijim kulturnim utjecajima i prožimanjima, ebrua se već u 14. vijeku počeo

primjenjivati u Perziji. Ipak, svoju je najveću primjenu i afirmaciju umjetnost ebrua stekla u Osmanskom carstvu, odakle je već u 17. vijeku postala poznata i u Evropi. U izdanju Ministarstva za kulturu i turizam Republike Turske objavljena je knjiga *Türklerin Ebru Sanatı* – svojevrsan zbornik radova poznatih turskih historičara umjetnosti.

Uvodni dio, jednostavno nazvan “Ebru”, autora Hikmeta Barutçugila govori o ovoj umjetnosti kao refleksiji, ističući da je ebru “mnogo više od jedne priče na papiru” i da je duhovnost ono što doprinosi ljepoti ebrua. U ovom radu autor podvlači i vrlo jasne razlike u istočnjačkom i zapadnjačkom poimanju umjetnosti.

U prvom poglavlju pod naslovom *Tarihçe* (Historijat) daje se historijski pregled nastanka i razvoja ebrua. Hikmet Barutçugil je autor istoimenog teksta koji slijedi. Na posudu koje je ostalo iz perioda vladavine kineske dinastije Sung (960-1279) uočljivi su tragovi ebrua. U Kini je već u 9. stoljeću bila razvijena tehnika “bojenja papira”, poznata kao *suminagashi*. Pretpostavlja se da, zahvaljujući produktima od svile koji sa Dalekog Istoka u 14. stoljeću dopijevaju do Perzije, umjetnost ebrua počinje se primjenjivati i na Srednjem Istoku. Etimologija riječi “ebru” je perzijska. Prva teorija kaže da ime ove umjetnosti potječe od riječi “ebr” što znači oblak, pa se i umjetnost ebrua definira kao pokušaj oslikavanja oblaka na vodi. S druge strane, postoji teorija da je riječ ebru izvedena iz perzijske konstrukcije “ab-i ru” što znači “lice vode”, te je ebru, po ovoj teoriji “slika koju sama voda stvara”.

Dolaskom ebru umjetnosti na prostore Osmanskog carstva počinje novo doba, kada ebru dobiva svoju konačnu formu i podjelu na vrste ebru umjetnosti. Osmanski su umjetnici dugo koristili način izrade preuzet od Perzijanaca, da bi se kasnije počeo koristiti drugačiji materijal i boje, što je rezultiralo nastankom turskog tradicionalnog ebrua. Majstori ebrua osmanskog perioda su, kao svoj poklon vlasniku kuće, često oslikavali zidove kuća državnih velikodostojnika. Također, tehnika ebrua se primjenjivala i na izradu i oslikavanje zvaničnih državnih dokumenata i korespondencije, istina u nešto svjetlijim i blažim tonovima.

O historijatu ebru umjetnosti tekst je napisala Tolge Funda pod naslovom *Ebru Kelimesi Üzerine* (O riječi ebru, str. 49-54), u kojem se pozabavila etimologijom riječi ebru i njenim izvedenicama. U ovom radu autorica je, pored izučavanja porijekla riječi “ebru” utvrdila da u savremenom turskom jeziku postoji nekoliko izvedenica riječi ebru: *ebruculuk* (turska umjetnost bojenja papira, bavljenje ebruom i sl.), glagol *ebrulamak* (izrađivati ebru), te konstrukcije *ebru sanatı*, *ebrulu kağıt*. Posljednjoj konstrukciji *ebrulu kağıt* sinonimna je perzijska sintagma *kağad-ı ebru*. Iz pera T. Funde je i rad *Batılı Kaynaklarda Türk Ebru Sanatı* (Turska umjetnost ebru u zapadnim izvorima, str. 55-64), u kojem se govori o pojavi i razvoju ebru umjetnosti na Zapadu. Poznato je da već 1546. godine francuski putopisac Pierre Belon daje podatke o načinu na koji se kod Osmanlija priprema papir, da su tokom 16. stoljeća brojni evropski

intelektualci jedni drugima poklanjali radove u ebru tehnici kao prestižan poklon sa Bliskog Istoka, da bi već tokom 17. stoljeća ebru postao jako popularan i raširen u zapadnoevropskim zemljama, naročito u Engleskoj. Osim toga, podatke o ebru moguće je naći i u djelu Athanasijja Kircherija "Ars Magna Lucis et Umbrae" iz 1646. godine.

U okviru istog poglavlja o historijatu ebrua slijedi zanimljiv kratki rad pod naslovom *Ebruzen Kelimesinin Ortaya Çıkışı* (Pojava riječi ebruzen, str. 65-66) autora Ekrema Kaftana, u kojem on navodi da u vrijeme nastanka ebru umjetnosti nije postojala riječ koja je označavala umjetnika koji je izrađivao ebru. Kasnije se ovi umjetnici označavaju riječju "ebrucu", međutim vremenom ova riječ počinje označavati i "osobe koje prodaju ebru". Zanimljivo je da je riječ "ebruzen", koja označava isključivo osobu koja izrađuje ebru, prvi put je upotrijebljena 1993. godine u novinama *Türkiye Gazetesi*. Ona se danas koristi paralelno sa riječju "ebrucu".

U radu *Gelenek İle Rivayet Ayırmak* (Odvajanje tradicije od predaje, str. 67-81) autora Feriduna Özgörena govori se o tradicionalnim umjetnostima i ebru umjetnosti kao jednoj od njih.

Drugo poglavlje ove monografije posvećeno je majstorima ebru umjetnosti, a posebno uskudarskoj školi ebrua koja je odigrala vrlo značajnu ulogu u razvoju ove umjetnosti kod Osmanlija. Kao najznačajniji majstori ebrua spomenuti su: İbrahim Edhem Efendi, Hezarfen Hattat Üsküdarlı Necmeddin Okyay, Mustafa Düzgünman, Niyazi Sayın i Süheyl Ünver.

U trećem poglavlju su predstavljene dvije najznačajnije ebru škole. Prva je Özbekler Tekkesi na Uskudaru, sagrađena 1752-53. godine, tekijska derviša nakšibendijskog tarikata, koja je služila i kao institucija utilitarnog karaktera. Prvi ebru majstor koji je svoje vještine prenio na svoje sinove, a oni na potonje generacije, bio je šejh Mehmed Sadık Efendi. Tekija je zatvorena 1925. godine, ali su u njoj nastavljene neke od aktivnosti koje su postale tradicionalne. Druga značajna škola ebrua je *Ebristan* ili *Kuća ebrua*. Osnovao ju je Hikmet Barutçugil, jedan od autora ove monografije i danas najpoznatiji majstor ebrua u Turskoj. U *Kući ebrua* nastaju vrhunska djela koja se danas širom svijeta predstavljaju na izložbama. Osim ebru umjetnosti, na ovom mjestu se izučavaju i druge tradicionalne umjetnosti: kaligrafija, tezhib, minijatura i sl. Autor H. Barutçugil govori o ebru kao svojevrsnoj terapiji koja se danas primjenjuje širom svijeta.

Rad autorice Sevim Cesur *Terapijinin Tarihçesi* (Historijat terapije, str. 223-230) govori o historijatu ebrua kao terapije koja se primjenjivala u liječenju psihičkih oboljenja, s obzirom na to da izrada ebrua djeluje opuštajuće i smirujuće. Liječenje ovom terapijom svoju je afirmaciju posebno doživjelo u SAD-u.

Ova opsežna monografija završava poglavljem o materijalu i priboru koji se koristi u izradi ebrua, te poglavljem o vrstama ebrua. Ova su poglavlja ilustrirana slikama i primjerima koji su remek-djela turskih ebru majstora.

S nadom da će ova izvanredna umjetnost izrade papira steći veliku

popularnost i na našem podneblju, monografiju *Türklerin Ebru Sanatı* toplo preporučujemo ne samo onima koji se zanimaju za različite aspekte bogate kulture i civilizacije prostora kojima su vladale Osmanlije, nego i onima koji se zanimaju za umjetnost i smisao za lijepim.

Madžida Mašić

DOĞUMUN 400. YILINDA EVLIYÂ ÇELEBİ. Editörler: Nuran Tezcan, Semih Tezcan. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2011.

Povodom 400. godišnjice rođenja Evlije Čelebije, UNESCO je 2011. proglasio godinom ovog velikog putopisca i podržao niz *aktivnosti* koje su imale za cilj ponovo skrenuti pažnju javnosti u Turskoj i svijetu na autora i njegovo životno djelo, desetotomni putopis – *Seyahatnâme*. U okviru proslave ovog značajnog jubileja objavljena je knjiga pod naslovom *Doğumun 400. Yılında Evliyâ Çelebi (Evlija Čelebija na 400. godišnjicu rođenja)*, koju su priredili Nuran Tezcan i Semih Tezcan. Pored istraživanja ovo dvoje turskih znanstvenika koji su *Putopisu* Evlije Čelebije posvetili godine svoga rada, u knjizi se mogu pronaći tekstovi eminentnih autora iz Turske i svijeta kakvi su Robert Dankoff, Halil Inalcik, Talat S. Halman, Christiane Bulut, Helga Anetshofer, Gisela Prochazka-Eisl, Sooyong Kim, Jens Peter Laut, u kojima se nastoji

iz različitih uglova valorizirati to jedinstveno djelo osmanske putopisne književnosti.

Knjiga počinje tekstovima o životnoj priči autora, rukopisnim primjercima njegovog djela i njihovim izdanjima, koji predočavaju historijat dosadašnjih istraživanja lika i djela Evlije Čelebije. Posebno poglavlje posvećeno je državama, oblastima i gradovima koji su vrlo detaljno opisani u *Putopisu*. Jednako kako Evlija Čelebija daje vrlo značajne podatke o gradskom životu, folkloru, umjetnosti, arhitekturi, jeziku i drugim tekinama kulture, tako se često njegovi opisi određenih sredina udaljavaju od realnosti i faktografije. Na ovaj aspekt putopišćevog izričaja osvrnula se Gisela Prochazka-Eisl u tekstu “Evliyâ Çelebi’nin Viyana Yolculuğu” (Put u Beč Evlije Čelebije) gdje ukazuje na fantastične elemente naracije, mitološke ličnosti i mjesta, te postavlja pitanje da li je Evlija Čelebija zapravo ikada boravio u Beču.

Naredno poglavlje sa različitih aspekata analizira ličnost i djelo Evlije Čelebije. Ovdje se mogu pronaći vrlo zanimljivi, često komparativni pristupi analizi djela među kojima je i rad Claudie Römer pod naslovom “*Seyahatnâme*’deki Halk hikâyesiyle Avusturya Halk hikâyelerinin Karşılaştırılması” (Poređenje narodnih priča iz *Putopisa* sa austrijskim narodnim pričama) u kojem autorica pronalazi vertikalnu povezanost motiva “zlatne lopte” i “crvene jabuke” koji se susreću još od starih Rimljana preko Bizanta pa sve do usmene kulture Osmanskog carstva. Komparativni pristup nalazimo i u tekstu Helge Anetshofer “*Seyahatnâme*’deki

Sarı Saltık Menkıbeleri ve Bektaşî Sözlü Rivayeti” (Legende o Sarı Saltuku i beкташіjska usmena predaja u *Putopisu*), gdje Anetshofer nastoji predstaviti bogatu usmenu književnu tradiciju o Sarı Saltuku na osnovu tekstova Evlije Čelebije. Pored navedena dva rada koji valoriziraju *Putopis* u svjetlu kulturne antropologije, u ovom poglavlju mogu se pronaći i drugi tekstovi koji djelu Evlije Čelebije pristupaju s aspekta historije umjetnosti, jezika, književnosti, odnosno putopisne literature, ali i historije Osmanskog carstva.

Među autorima zastupljenim u knjizi treba istaći Nuran i Semiha Tezcana koji ne samo da su uredili ovo izdanje već i značajno pridonijeli kvaliteti njegovog sadržaja. Naime, Nuran Tezcan u svom tekstu pod naslovom “Evliyâ Çelebi Ne Zaman Doğdu, Ne Zaman Öldü?” (Kada se rodio i kada je umro Evlija Čelebija?) navodeći različite podatke o vremenu smrti putopisca ukazuje na to da bi tačan datum njegove smrti trebao biti nakon onog koji se spominje u većini literature. Ovaj svoj stav Tezcan temelji na činjenicama da je Evlija Čelebija u svom djelu opisao Katedralu Svetog Stjepana u Beču, različite lokalitete sa svog puta na hadž, kao i zadužbine defterdara Melek Ibrahim-paše, o čemu je mogao svjedočiti jedino ukoliko je živio duže od datuma koji se do sada smatrao datumom njegove smrti. Pažnju privlači još jedan tekst ove autorice koji nosi naslov “1814’ten 2011’e Seyahatnâme Araştırmaları Tarihçesi ve Seyahatnâme Araştırmalarında Çığır Açanlar” (Začetnici i historijat istraživanja o *Putopisu* od 1814. do

2011.) u kojem u osnovnim crtama daje vremenski presjek istraživanja djela Evlije Čelebije tokom gotovo 200 godina. Ovdje posebno ističe radove i istraživanja u Njemačkoj i Austriji koja su uslijedila nakon što je Hammer Purgstall prvi put predstavio *Putopis* 1814. godine. Kada govori o navedenim radovima autorica se osvrće na njihovu sadržinu utvrđujući kojom su se problematikom bavili, sa kojim predrasudama su njihovi autori pristupali djelu i koji aspekti ovih radova više nisu aktuelni. I Semih Tezcan u svom tekstu nazvanom “Evliyâ Çelebi’nin Okçuluğu” (Streljaštvo Evlije Čelebije) iznosi vrlo bitne, nove činjenice iz biografije Evlije Čelebije. Naime, Tezcan pripisuje putopiscu autorstvo dvije knjige iz oblasti streljaštva koje potiču s kraja 17. i početka 18. stoljeća. Svoj stav Tezcan je utemeljio na poređenju odlomaka *Putopisa* o streljaštvu sa navedenim knjigama.

Među značajnim istraživačima *Putopisa* Evlije Čelebije nezaobilazno je i ime Roberta Dankoffa koji zajedno sa Nuran Tezcan potpisuje poglavlje pod naslovom “Nil Haritası” (Mapa Nila). U ovom poglavlju autori iznose rezultate svoga istraživanja zasnovanog na pronalasku do sada nepoznate mape Nila koju je izradio Evlija Čelebija, te usporedbe navedene mape sa tekstem *Putopisa*.

Konačno, u dodatku knjizi nalazi se CD na kome je u Turskoj prvi put objavljena bibliografija Evlije Čelebije (Evliyâ Çelebi Kaynakçası), koja je najdetaljnija i najobimnija bibliografija o čuvenom putopiscu i njegovom djelu. Imajući sve to vidu, može se reći da knjiga *Doğumun 400. Yılında*

Evliyâ Çelebi donosi mnogo novih podataka i rezultata proučavanja *Pu-topisa*, kao i rekonstrukciju biografije samog autora i da će svakako biti vrlo značajan izvor za buduća istraživanja.

Alena Čatović

‘Abd al-Rahmān al-Hāḡḡ, AL-KITĀB AL-SIYĀSĪ FĪ AL-QUR’ĀN: AL-SULTA WA AL-ĠAMĀ‘A WA MANZŪMA AL-QIYAM, al-Šabaka al-‘arabiyya li al-abhāl wa al-našr, Bayrūt 2012, 382 str.

Žučne rasprave o političkom diskursu u islamu vode se već više od stoljeće i pol u onome što se, iako dosta površno i eluzivno, može nazvati “islamskim svijetom”. Od imena arapskih mislilaca s kraja 19. stoljeća, kao što je ‘Abd al-Rahmān al-Kawākibī (sa pionirskim djelom *Tabā’i‘ al-istiḡdād wa masāri‘ al-isti‘bād* – Priroda apsolutizma i bojišta porobljavanja), pa sve do kritičkih osvrtâ Talala Asada danas, nastoji se proučiti odnos između vjere i vlasti, te utvrditi da li i u kolikoj mjeri preovladava *tasyīs al-dīn* (politizacija vjere) ili, pak, *tadyīn al-siyāsa* (religizacija politike). Ovo pitanje je danas bitnije nego ikada, u trenutku kada arapski svijet dobiva svoje prve demokratski izabrane vlade koje su mahom proizašle iz redova desetljećima prigušivanih islamskih strujanja, kako se možemo osvjedočiti na primjeru Tunisa i Egipata.

Upravo u ovoj politički presudnoj 2012. godini dolazi djelo ‘Abd

al-Rahmān al-Hāḡḡa, *al-Kitāb al-siyāsī fī al-Qur’ān: al-sulta wa al-ḡamā‘a wa manzūma al-qiyam* (Politički diskurs u Kur’anu: vlast, zajednica i sistem vrijednosti) koje se strukturalističkim pristupom nastoji pozabaviti osnovnom terminologijom i konceptima u Kur’anu koji imaju (ili im se pripisuje) odjek i utjecaj u današnjem islamskom svijetu. Knjiga je, u skladu sa svojom unutarnjom logikom, podijeljena na tri glavna dijela (uz *Uvod* s objašnjenjem termina *diskurs* i *politika*): 1) *Binā’ al-ḡamā‘a al-siyāsīyya* (Izgradnja političke zajednice) s poglavljima *al-Bunya al-mafhūmiyya li al-ḡamā‘āt* (Pojmovna konstrukcija zajednica) i *al-Takwīn – binā’ al-ḡamā‘a* (Formiranje – izgradnja zajednice); 2) *al-Nazariyya al-siyāsīyya – haykal al-‘amr* (Politička teorija – struktura vlasti) s poglavljima *Fī muwāḡaha al-numūraḡ al-qā’im* (Prema vertikalnom modelu) i *al-Numūraḡ – nizām al-‘amr* (Model – uređenje vlasti); 3) *al-Qiyam al-siyāsīyya* (Političke vrijednosti) s poglavljima *al-Qīma al-siyāsīyya al-‘ulyā* (Najveća politička vrijednost) i *Sullam al-qiyam al-siyāsīyya* (Ljestvice političkih vrijednosti). Na kraju slijedi zaključak te popis korištene literature.

‘Abd al-Rahmān al-Hāḡḡ započinje svoju studiju preispitivanjem dva sukobljena stava o poziciji vlasti i simbola vlasti u islamu, od kojih jedan zagovara potpunu sličnost savremenih političkih institucija sa onima (navodno) izvedenima iz Kur’ana i tradicije, a drugi, pak, potpuno odsustvo veze između pojma vlasti i Kur’ana. Što se tiče prvog stava, autor opaža kako postoje tendencije da se savremenim oblicima vlasti

pronađe odraz u islamskim izvorima, i to na neautentičan način, odnosno, bez pomnog proučavanja kur'anskih termina. Tako, na primjer, autor zapaža da je ideja ustava sekularna u svojoj osnovi, što čini paradoksalnom ideju da se Kur'an postavi kao izvor ustava neke države (i na ovom mjestu možemo povući paralelu između ovog al-Hāḡḡovog stava i mišljenja Talala Asada o državi kao sekularnoj tvorevini. Zanimljivo je primijetiti kako prethodni smatra da je kur'anski diskurs u osnovi širi od pojma države). S druge strane, 'Abd al-Rahmān al-Hāḡḡ u potpunosti odbacuje i drugo stanovište koje nastoji u potpunosti izolirati Kur'an od "natruha" političkog mišljenja. Ova knjiga je produkt nastojanja da se pokaže kako postoji obilje političkih termina u Kur'anu koji se moraju tumačiti u kontekstu vlastitog semantičkog kosmosa, a ne ugledanjem na postojeću praksu u islamskom svijetu.

U svojoj analizi kur'anskih ajeta, autor se koristio mushafskim poretkom (*mushaft*) a ne poretkom ajeta kako su objavljeni (*nuzūlī*), što je u određenoj mjeri i utjecalo na analizu. U prvom dijelu svoje studije autor analizira pojmove koji označavaju ljudske zajednice u Kur'anu, te navodi da postoji oko stotinu i dvadeset njihovih naziva, od prirodnih, preko političkih do vjerskih. To iziskuje razumijevanje pojma *al-ḡamā'a* (zajednica), za čije su razumijevanje ključni termini: *al-qawm* (narod), *al-nās* (ljudi), te *al-mu'minūn* (vjernici). Ukoliko se učestalost ovih termina promatra u njihovom mushafskom slijedu, primjećuje se kako pojam *al-mu'minūn* iščezava prema kraju, dok se, suprotno tome, učestalije pojavljuju termini *al-insān* i *al-nās*.

Glavna ideja koju autor nastoji istaći u ovom dijelu jeste ta da se različitim kur'anskim imperativima i poslaničkom tradicijom vjernički odnos nastojao izdići (*tafawwāq*) iznad krutih okova 'asabiyye. U bliskoj vezi s tim je i ideja koja se provlači u drugom dijelu knjige, a koja govori o kur'anskom "vraćanju" svjetovnih vladara u njihove ljudske dimenzije. Pomnom lingvističkom analizom velikog broja ajeta 'Abd al-Rahmān al-Hāḡḡ dolazi do zaključka da je jednakost (*al-musāwā*) vrhovna politička vrijednost koja proističe iz jednoće (*al-tawhīd*). Međutim, na ovom mjestu autor se bavi i pitanjima kao što su Božija vlast (*hukm Allah*) te odnosi između vlastodržaca (*'ulū al-'amr*) u uređenju vlasti (*nizām al-'amr*) i poslušnosti (*al-tā'a*). Jako je znakovito to što se izraz *'ulū al-'amr* u Kur'anu ne pojavljuje u obliku *walī al-'amr*!

Dosta je zanimljiva i rasprava o odnosu između demokratije i institucije šure (*al-šūrā*), započeta djelom spomenutog 'Abd al-Rahmāna al-Kawākibija koji je čak govorio i o "ustavnoj šuri" (*al-šūrā al-dustūriyya*), a za njim je uslijedio Rašīd Ridā koji je također tvrdio da je ponovno otkrio ovu instituciju s pozicija moderne demokratije. Međutim, s propašću Osmanske imperije i stvaranjem sekularne države dolazi do određenog postepenog razdvajanja demokratije i šure, da bi se ovi promjenjivi odnosi devedesetih godina izrazili i hibridnim terminom "šurokratije".

Treći dio ove studije posvećen je političkim vrijednostima koje su prominentne u Kur'anu. Kao i u prethodnim dijelovima knjige, ovdje autor koristi semantičke piramide i mreže (postupak koji podsjeća na metodu koju je koristio i Toshihiko Izutsu,

iako se ‘Abd al-Rahmān al-Hāḡḡ kritički odnosi prema nekim navodima iz Izutsuovog djela). Pojmovi koji se spominju u ovom dijelu su pluralizam (*al-ta ‘addudiyya*), ljudsko dostojanstvo (*al-karāma al- ‘insāniyya*), sloboda (*al-huriyya*), legitimnost (*al-šar ‘iyya*), ali svi ovi pojmovi su na neki način povezani sa jednakošću (*al-musāwā*) ili političkom pravdom (*al- ‘adl al-siyāsī*).

Ova izvanredna studija je nastala korištenjem epistemoloških, lingvističkih, fikhskih, tefsirskih, naratoloških i drugih saznanja koja su u cjelini upotrijebljena za podrobnu analizu kur’anskih ajeta u njihovom kontekstu. Takva analiza mogla bi poslužiti kao uzor drugim istraživačima čiji rad se dotiče Kur’ana ili djela iz kur’anskog duhovnog i intelektualnog kruga utjecaja. U trenutku koji je uslijedio nakon Arapskog proljeća 2011. godine, ovakva studija može poslužiti konzistentnijem razumijevanju brojnih termina i koncepata koje neštedimice koriste dijametralno različiti pretendenti na vlast u arapskom svijetu.

Dženita Karić

Grupa autora, AL-TASAWWUF FĪ AL-SU‘ŪDIYYA WA AL-KALĪĠ, Markaz al-Masbār li al-dirāsāt wa al-buhūl, Dubayy 2011, 380 str.

Istraživački centar al-Masbār, sa sjedištem u Dubaiju, u pet godina svog postojanja izdao je više od pedeset knjiga koje se bave savremenim političkim i društvenim strujanjima u

arapskom svijetu, sa naglaskom na al-Kalīġ, ili Arapski zaljev. Svojim izdanjima ovaj centar nastoji postaviti i otvoriti pitanja religijskih i društvenih manjina u zaljevskim zemljama, kao i ukazati na savremene ideološke pokrete u regionu koji imaju potencijal da postanu presudni faktor u politici zemalja regiona. Tako se ovaj centar bavio pitanjima poput prisutnosti Muslimanske braće i selefija u Zaljevu, osmanlijskog povratka, islamističkog pokreta u Kurdistanu, sunija u Iraku, sektaštva kao uspavanog izvora smutnje (*fitna*) itd. U tom kontekstu dolazi i djelo *al-Tasawwuf fī al-Su‘ūdiyya wa al-Kalīġ* (Tasawwuf u Saudijskoj Arabiji i Zaljevu) koje se bavi naizgled slabo prisutnim fenomenom u ovom dijelu arapskog svijeta.

Knjiga, pored uvoda i informacije o autorima, sadrži sedam poglavlja: *al-Sūfiyya fī Dubayy min al-‘Afgānī ‘ilā ‘Abd al-Rahīm al-Murīd* (Sufizam u Dubaiju od al-‘Afgānija do ‘Abd al-Rahīma al-Murīda) Rāšida Ahmada al-Ġumayrīja, *al-Tasawwuf fī al-Bahrayn wa al-Kuwayt* (Tasawwuf u Bahreju i Kuvajtu) ‘Umara al-Bašīra al-Turābīja, *Wahābiyyūn mutasawwifūn* (Vehabije sufije) Mansūra al-Naqīdāna, *al-Tasawwuf fī ‘Asīr wa al-Miklāf al-Sulaymānī* (Tasawwuf u Asiru i al-Miklāf al-Sulaymāniju) Ibrāhīma Tāli‘ija al-‘Alma‘ija, *al-Sūfiyya wa al-maġālis al- ‘ilmīyya fī al-Hiġāz al-hadīl* (Sufizam i naučna vijeća u današnjem Hidžazu) Mahmūda ‘Abd al-Ġanīja Sibāġa, *al-Sūfiyya al-Su‘ūdiyya wa ‘i‘āda taškīlātihā fī al-dākil* (Saudijski sufizam i njegovo ponovno formiranje u unutrašnjosti) Yāsira ibn Muhammada

Bā‘āmira, te poglavlje *al-Tasawwuf wa tahawwulātuhu fī mašhadihi al-mu‘āsir* (Tasawwuf i njegove promjene na savremenoj sceni) autora Muhammada Hilmīja ‘Abd al-Wahhāba.

Kako se već u prvom poglavlju može primijetiti, autori o sufizmu u Zaljevu (u ovom konkretnom slučaju u Dubaiju) govore kao o pokušaju (*al-tağruba al-sūfiyya*, str. 7), te priznaju kako historijski izvori za istraživanje ovog religijskog fenomena nisu izdašni, usljed čega se istraživači često obraćaju informantima. Stoga i samo ispisivanje brojnih imena poznatih i manje poznatih šejhova u Zaljevu (pri čemu prominentno mjesto zauzima tzv. Mekanska škola – *al-madrasa al-makkiyya*) za cilj ima skupljanje informacija o tasawwufu i njegovim sljedbenicima, što je potvrda o kontinuitetu sufijske prakse putem duhovne silsile. Drugi problem sa kojim se autori suočavaju jeste nedovoljno česta upotreba termina “sufija”, iako je “sufijska realnost” bila itekako prisutna u vidu odnosa između šejha i murida, proslava mevluda, te pokazivanja duhovne snage šejha u vidu određenih praksi, kao što je probadanje sabljom (*ta‘n bi al-sayf*). Kako ova studija nastoji pokazati, pojava sufizma i prakse sufija u određenim se područjima vezivala za istaknute ličnosti koje su često bile nearapskog porijekla, ali su imali značajan politički utjecaj u svoje vrijeme (u slučaju al-Sayyida Muhammada ‘Umara al-’Afgānīja). S druge strane, pak, sufijski pokret u Zaljevu (kojeg autori nastoje predočiti nemonolitnim i prilagodljivim području iz kojeg izniče i biva

obogaćen utjecajima izvana) u medijima i javnom mnijenju postavlja se u središnju poziciju između sunizma i šiizma, bilo kao mogućeg posrednika između ove dvije sljedbe ili, pak, kao predmet sumnjičenja jedne od strana za saradnju sa drugom.

U tom kontekstu, indikativna je medijska pažnja koju je sufijski pokret u Zaljevu zadobio nakon 11. septembra 2001., a pogotovo ona koja je stizala sa Zapada u vidu izvještaja i analiza koje su za cilj imali uputiti jasnu poruku koja vrsta islama se “preferira” budući da je “umjerena” (*mu‘tadil*), kao što, na primjer, nastoji pokazati izvještaj RAND-a (Research and Development Corporation) iz 2007. godine. Na taj način se sufijski pokret, opet, postavlja u središnju poziciju između planova američke vanjske politike i stanja preovladavajućeg mezheba u Saudijskoj Arabiji. Međutim, u poglavlju *Wahābiyyūn mutasawwifūn* Mansūra al-Naqīdāna, sufizam se ne promatra kao potpuni uljez u vjerskoj tradiciji Saudijske Arabije, već kao njen (dosta skriveni i prigušeni) konstituent, iako se ističe kako ovo područje nije prirodno mjesto nastanka sufizma.

Posebno mjesto u studiji zauzima analiza utjecaja kojeg je Mekanska škola imala na područja Južne Azije iz koje su od sedamnaestog stoljeća dolazili studenti, te su, po završetku školovanja, u svojim zemljama širili određenu varijantu sufizma koju autor Mahmūd ‘Abd al-Ġanī Sibāḡ imenuje kao *al-tarīqa al-šātiriyya (al-naqšibandiyya)*. Utjecaj kojeg je ova škola imala govori o nekadašnjem kretanju ljudi, roba i ideja te se može uspoređivati sa današnjim

migracionim trendovima u Zaljevu te evidentnim razlikama između ta dva perioda.

Knjiga *al-Tasawwufi al-Su'ūdiyya wa al-Kalīg* otvara ogroman broj pitanja koja nisu nužno povezana sa samom prirodom sufijskog pokreta u Zaljevu, već prevashodno sa političkim, društvenim i ekonomskim okolnostima u kojima je, sudeći po ovim studijama, taj pokret prisiljen pregovarati o svojoj središnjoj poziciji između različitih vjerskih i političkih sljedbi. Iako bi formalniji pristup temi u nekim poglavljima bio daleko prihvatljiviji, ova studija ipak pruža odličan uvid u stanje sufijskog pokreta i tradicije u zemljama koje su, na određeni način, danas na periferiji živućeg sufizma.

Dženita Karić

Muhammad 'Afiḥī, *'ARAB WA 'ULMĀ-NIYYŪN: RU'AYĀ MUĠĀYIRA*, Dār al-šurūq, al-Qāhira 2008, 102 str.

Osmanski period u arapskoj historiji i književnosti interpretiran je onoliko različito koliko su očite same društvene, kulturne i političke razlike između dijelova arapskog svijeta od Magriba do Arapskog zaljeva. U svojoj kratkoj studiji historičar Muhammad 'Afiḥī se osvrće na dva karakteristična i suprotstavljena stava u modernoj arapskoj historiografiji prema, prvenstveno, dolasku Osmanske imperije na područje mamelučkog Egipta, te, konsekvantno

tome, i samom osmanskome periodu u historiji te zemlje. Ti suprotstavljene stavovi su iskazani afirmativnim pojmom osvajanja (*fath*), te negativno impregniranim pojmom okupacije (*ġazw*). Ova studija oslovljava nekoliko važnih pitanja, a neka od njih su: Na koje načine su arapski historičari 20. stoljeća promatrali Osmansku imperiju? Koje su historijske izvore pri tome koristili? Zašto je Osmanska imperija smatrana razlogom navodne ekonomske, demografske, društvene i kulturne stagnacije arapskog svijeta? Kakva je povezanost između pojma "Turčin" i "stranac"? Čemu vodi idealizacija mamelučkog Egipta, te doba reformatora Muhammada 'Alīja? Da li postoji povezanost između političkih pokreta 20. stoljeća (koje je obilježio arapski nacionalizam), strahovitih poraza (kao što je *al-naksa* iz 1967. godine) te promjenjivog odnosa prema osmanskome naslijeđu? Kako je na samodefiniranje naspram osmanskome periodu u djelima arapskih historičara utjecao odnos prema Evropi i kolonijalnom kontaktu? Naposljetku, na koji način doći do objektivne slike Egipta u osmanskome periodu?

Muhammad 'Afiḥī upozorava na opasnosti naknadnog uljepšavanja ili poružnjavanja historijskih perioda, zasnovanih na selektivnom (*'intiḳā'ī*) izboru i tumačenju historijskih činjenica, te svojevrsnog drevnog motiva "plakanja nad ruševinama" (*al-bukā' alā al-'atlāl*) zbog izgubljenog raja ili sataniziranja Osmanskog carstva kao sile kolonizacije (*al-'isti'mār*) koja je u arapske zemlje donijela samo nazadak. 'Afiḥī u prvom

poglavlju knjige, pod naslovom *al-'Arab wa al-'Ulmāniyyūn bayna al-'idiyūlūḡiyā wa al-tārīk* (Arapi i Osmanlije između ideologije i historije), ukazuje na to kako takva suprotstavljena tumačenja historije proističu iz dominirajućih političkih diskursa 20. i 21. stoljeća, te da se, zapravo, na taj način (predstavljena) historija određenog perioda uzima kao štit ili perjanica u borbi za prevlast određene ideologije. Na primjer, u ovom poglavlju se objašnjava kako je arapska nacionalistička ideologija u djelima nekih autora stvorila negativnu sliku Osmanske imperije, opravdavajući francusku invaziju Egipta 1798. godine (potpomognutu i orijentalističkim argumentima), a invazija se u tom kontekstu tumačila kao svojevrsna civilizacijska misija (*mission civilisatrice*) koja je bila potrebna da se Egipat izbavi iz "barbarskih" šaka Osmanske uprave. Usko s tim je povezano i nastojanje da se Egipat neraskidivim sponama veže s "evropskom civilizacijom", pri čemu je posebnu ulogu imala liberalna struja pod utjecajem nacionalističke ideologije, što autor ovdje vješto dokazuje.

Opetovani zahtjevi za revizijom prošlosti dolazili su nakon velikih političkih, vojnih i društvenih kriza, kao što je poraz u šestodnevnom ratu 1967. godine (*al-naksa*). Te krize su dovodile do poređenja s Evropom/Zapadom i vraćanja na staro pitanje "Zašto su drugi napredovali?" u različitim oblicima. Prenoseći probleme sadašnjice u prošlost, određena grupa arapskih historičara je nastojala tragati za pokretima za nezavisnost (*'istiqlāl*) u Osmanskoj imperiji

i povezati ih s utjecajem Francuske revolucije na način koji, kako Muhammad 'Afifi smatra, nije imao dovoljno utemeljenja u relevantnim historijskim izvorima za proučavanje tog perioda. Treba napomenuti kako autor zagovara proučavanje osmanskog perioda preko dostupnih dokumenata (deftera, sidžila, vakufnama) koji se nalaze, kako u središtu nekadašnje osmanske moći (Istanbulu) tako i u lokalnim regionalnim arhivama (te čak daje izvjesnu prednost ovim potonjim).

S druge strane, *al-naksa* donosi i poraz nacionalističkog projekta te jačanje islamističkih (*al-'islāmī*) pokreta koji, također, nastoje preispitati dosadašnja tumačenja osmanskog perioda u (egipatskoj) historiji, ali ovaj put sa stanovišta da je to bio period posljednjeg islamskog halifata (*'ākir kilāfa 'islāmiyya*) iza čije propasti su evropske kolonijalne sile dijelile arapske zemlje. Autori ove struje se zalažu za ponovno čitanje historije Osmanskog carstva kao historije "okleветane islamske države" (*dawla 'islāmiyya muftaran 'alayhā*) i na taj način se pozicioniraju naspram kako evropskih orijentalista tako i arapskih nacionalističkih historičara. Poseban odjeljak autor posvećuje tzv. neoislamistima (*al-'islāmiyyūn al-ḡudad*), nastalima nakon Islamske revolucije u Iranu, a koji se zalažu za nekonfrontacijski put u tumačenju, za ideju modernizacije (*tahdīl*), ali nikako za ideju zapadnjačenja (*taḡrīb*), u svjetlu čega i tumače tanzimatske reforme iz 19. stoljeća.

Različito tumačenje činjenica nije nužno povezano samo s ideološkim silama koje pokreću arapske

historičare već i sa regionalnim razlikama među historijskim školama. Tako se ističe razlika između tzv. magribske škole (*al-madrasa al-mağribiyya*), na čijem čelu je historičar ‘Abd al-Rahman al-Muwaddin, koja je blagonaklono gledala na period osmanske uprave – iako Magrib sam nije potpao pod nju, i tzv. egipatske škole (*al-madrasa al-misriyya*). Prema ovoj školi postoji problem periodizacije (*al-tahqīb*) osmanskog perioda u egipatskoj historiji, gdje je poznat početak (1517. godina), ali je uvjetni kraj diskutabilan i često se povezuje sa francuskom okupacijom (1798.) te dolaskom Muhammada ‘Ālīja na vlast. Problem periodizacije u ovoj školi je taj da arapski historičari kolonijalni trenutak postavljaju kao prekretnicu između osmanskog perioda i perioda obnove (*al-tahdīl*), te tako generalizirajućim potezom nastoje pokazati kako je dolaskom Francuske iniciran društveni i politički uspon Egipta. Što se tiče treće, tzv. šamske škole (*al-madrasa al-šāmiyya*), autor navodi kako je i ona bila pod utjecajem nacionalističkih tendencija, no stanje se počinje popravljati utoliko da se osmanski period više ne promatra ni kao doba zla niti kao doba neviđenog dobra.

Drugo poglavlje, pod naslovom *Madrasa ḡadīda ‘am ‘Ulmāniyyūn ḡudad? Tatawwur al-dirāsāt hawla al-wilāyāt al-‘arabiyya fī al-‘ahd al-‘ulmānī fī al-fatra al-‘akīra* (Nova škola ili neosmanisti? Razvoj studija o arapskim pokrajinama u posljednjem periodu osmanskog doba) govori o obnovi interesa za

objektivnim proučavanjem osmanskog perioda iz izvora dostupnih u arhivima, posebno radi istraživanja ekonomskih i društvenih aspekata života pod osmanskom upravom, što se odrazilo na studije o gradu u arapskim zemljama, koje bivaju revidirane i oslobođane orijentalističkih stereotipa o zbrkanosti (*‘išwā’iyya*) i anarhiji (*fawdā*).

Treće poglavlje, pod naslovom *Fī naqd al-‘istišrāq: Sūrat Misr ‘inda al-rihāla al-muslimīn fī al-‘asr al-‘ulmānī* (O kritici orijentalizma: slika Egipta kod muslimanskih putnika u osmanskome periodu), upozorava kako su na orijentalističko pisanje u velikoj mjeri utjecala djela zapadnih putopisaca, te predlaže uzvratnu kritiku korištenjem djela mnogobrojnih muslimanskih putopisaca koji su u tom ključnom periodu prolazili Egiptom.

U posljednjem poglavlju koje nosi naslov *La ḡanna wa lā nār, al-muḡtama‘ al-‘arabī fī al-‘asr al-‘ulmānī* (Niti džennet niti vatra, arapsko društvo u osmanskome dobu) autor se bavi diskutabilnim temama koje su često korištene u opravdavanju osmanske uprave ili njenoj satanizaciji, kao što su: položaj alima, esnafi, žena, uglednici/potomci Poslanikove porodice (*al-‘ašrāf*), sufijski tarikati, migracije i pomjeranje stanovništva, arapski grad, odnos između grada i sela, te milletski sistem.

Knjiga koja je pred nama zavrjeđuje pažnju prije svega zbog toga što govori o snažnom utjecaju različitih ideologija na tumačenja historije, tako da arapske interpretacije historije govore više o vremenu

u kojem nastaju nego o vremenu o kojem nastoje da govore. Kao što brojne evropske studije o stereotipizaciji Osmanskog carstva pokazuju, takve interpretacije se ne zasnivaju na čvrstim dokazima centralnih ili lokalnih arhiva već na svojevrsnom projiciranju u prošlost koje odgovara određenom ideološkom cilju.

Ova kratka studija je pokušaj da se interpretiranje historijskih činjenica u Arapa konačno započne iz *unutrašnje* perspektive i bez unaprijed postavljenih opozicija u opisivanju Osmanskog carstva kao izgubljenog raja ili minule more.

Dženita Karić